

เอกสารสเปนและโปรตุเกสบางฉบับว่าด้วย
อินโดจีนในศตวรรษที่ 16 และที่ 17

SOME SPANISH AND PORTUGUESE DOCUMENTS
ON INDOCHINA AT THE XVI AND XVII CENTURIES

นายองตวน กาบตง เขียน^{*1}

ศ. จันทรฉาย กัทธิคม แปล^{*2}

(255)^{*3} ประวัติศาสตร์อินโดจีนของศตวรรษที่ 15 ถึงศตวรรษที่ 17 เต็มไปด้วยเหตุการณ์ต่างๆ กับขาดแคลนพยานหลักฐาน สมัยรุ่งโรจน์ของท้าวพระยาผู้ทรงสร้างความรู้รุ่งโรจน์ของกัมพูชานั้น อยู่ห่างไกล [สมัยรุ่งโรจน์นั้นเป็นสมัยเก่าแก่นานมาก] เพราะหาเครื่องบ่งบอกแสดงทางโบราณคดี [หาหลักฐานทางโบราณคดี] ได้ยาก มีเอกสารตัวเขียนของหลักฐานพื้นเมืองมากมิใช่น้อย [แต่] ก็ไม่สมควรได้รับความไว้วางใจเต็มที่ ในบางครั้ง จดหมายเหตุระยะทาง (relations) ของจีนที่จดบันทึกบ่อยครั้งด้วยศรัทธาอันดีงาม แต่มิใช่ว่าจะมีความสามารถ [ในการจดบันทึก] เสมอไป [บรรดาจดหมายเหตุจีน] ให้ประโยชน์น้อยกว่าที่ใคร ๆ อาจคาดหวังไว้ ยิ่งกว่านั้น บรรดาชื่อสถานที่และชื่อบุคคลที่ผิดรูปแบบ (déformation) ก็ล้วนถูกปล่อยปละละเลยการผิดรูปแบบไว้จน ในบางครั้งพิสูจน์ชื่อได้ไม่แน่นอนอนมาก ขณะที่บรรดาบันทึกประจำปีฉบับหลวง (Les annales officielles) ของสยามและกัมพูชาล้วนถูกเขียนขึ้นหลังเหตุการณ์นานมาแล้ว และน่าจะเขียนขึ้นเมื่อสิ้นศตวรรษที่ 18 เป็นที่น่ากังขาว่า บรรดาบันทึก [เหล่านั้น] มีความลำเอียงเปลี่ยนแปลงไปโดยเหตุ

^{*1} Antoine Cabaton, "Quelques Documents Espagnols et Portugais sur L' Indochine aux XVIe et XVIIe Siècles," *Journal Asiatique*, dixième série, tome XII (1908): 255-92. ผู้แปลจะแปลเฉพาะตอนที่สำคัญและไม่แปลเชิงอรรถที่ยาวมาก ห้องสมุดสยามสมาคมมีต้นฉบับให้ศึกษารายละเอียด

^{*2} ศาสตราจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

^{*3} เลขหน้าของต้นฉบับ เลขเชิงอรรถในวงเล็บเป็นของผู้แปล คำอธิบายใน [] เป็นของผู้แปล

[ผู้จัดบันทึก] ถือว่ามีสิทธิบ้าง โดยเหตุความโง่เขลาบาปบุญญาทางเชื้อชาติภาษาบ้าง หรือโดยเหตุเหมือนกัน (256) คือความเอาแต่พระทัยของท้าวพระยาบางพระองค์เองบ้าง⁽¹⁾ มีบ่อยครั้งเกินไปที่บรรดาบันทึกจำกัดขอบเขตตัวเองไว้ที่ความจู้จี้พิถีพิถันที่จะระบุพระนามของบรรดาท้าวพระยาและพระมหาลีเทวีและพระราชโอรสธิดามากมาย พระนามของบรรดาผู้ซึ่งราชย์และข้อเท็จจริงของรัชกาล ได้ถูกทำให้ผ่านเลยไปภายใต้ความเงียบ [อย่างเงียบ ๆ] พร้อมกับความจงรักภักดี [ของผู้จัดบันทึก] ที่ไม่คำนึงถึงความจริงทางประวัติศาสตร์ (la vérité historique)

(256) ในสิ่งที่เกี่ยวกับกัมพูชา การแปลบันทึกประจำปีฉบับหลวงทั้งหลายภายใต้การอำนวยการของนายคูดาร์ดี เดอ ลาเกร (Doudart de Lagrée) และฟิมป์โดยนายฟรองซิส การ์นิเยร์ (Francis Garnier) [และ] การแปลพระราชพงศาวดารฉบับหลวง (la Chronique officielle) ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายของกัมพูชาโดยนายมูรา (J. Moura) นั้น [การแปลดังกล่าว]⁽²⁾ ไม่ยินยอมให้ตัดลึกลงอย่างแน่นอนเรื่องปัญหาการสืบราชย์โดยดูจากพระนามและบรรดาศักดิ์ (titres) ของบรรดาท้าวพระยาที่ไม่มีที่สิ้นสุดและหลายครั้งเหมือนกันต้องเสริมหรือไม่ว่า สำหรับข้อเท็จจริงเดียวกันนั้น ในหลายโอกาสสวาระ บันทึกประจำปีฉบับของนายการ์นิเยร์และพระราชพงศาวดารฉบับของนายมูรา ได้กล่าวหาว่า มีความแตกต่างของวันเดือนปี (dates) ซึ่ง [อาจแตกต่างกัน] ถึง 10 ปี? นี่คือการกล่าวด้วยความสุขุมรอบคอบ ต้องมีการสร้างสภาพของเอกสารที่คล้ายกัน

สิ่งที่น่าเสียดายเป็นพิเศษก็คือ ครั้งที่สองของศตวรรษที่ 15 และศตวรรษที่ 16 ทั้งศตวรรษถือได้ว่าเป็นยุคสมัยที่ไร้ชื่อแป [กัลยยุค, เป็นจลาจล] และยุคสมัยแห่งการเข่นฆ่ากัน กรุงหงสาวดียะไข่ (Arakan) สยาม ลาว จัมปา (Champa) กัมพูชา ล้วนถึกเนื้อเถื่อนหนักกัน [ให้หั่นกัน] ความตกต่ำอย่างล้าลึกได้เริ่มต้นขึ้นแก่ลาวและกัมพูชา ผู้ที่ได้ประโยชน์คือ สยามผู้ชนะ ทุกวันนี้ (257) ภายใต้การอารักขาของฝรั่งเศส ลาวและกัมพูชาฟื้นกลับคืนมาใหม่ได้โดยยาก

(257) หลังจากบรรดาพระเจ้ากรุงกัมพูชาได้ทรงสู้รบกับบรรดาพระเจ้ากรุงสยามมานานแล้วเพื่อครอบครองจันทบูรณ (Chantaboun) ก็ปรากฏว่า พระเจ้ากรุงกัมพูชาต้องทรงละเลิกทิ้งพระนครหลวง (Angkor) [ซึ่งเป็น] นครหลวงสว่างามยิ่งที่ถูกยึดและปล้นเมืองครั้งหนึ่ง ยิ่งกว่านั้น นับแต่นั้นมาต้องโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพระราชสำนักอย่างต่อเนื่องจากนครโพธิสัตว์ (Pursat, โป้ซัด) ไปนครละแวก

Lovek) ไปสู่ศรีสุนทร (Srey Santhor) ไปสู่อุดง (Oudong) แล้วไปสู่พนมเปญ (Phnom Pénh)⁽³⁾ เหตุการณ์
 หนักหนานี้ปรากฏตรงกับ การสถาปนากรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นนครหลวงของสยาม

บรรดาสมาชิกของพระราชวงศ์ ณ กัมพูชา ได้แข่งขันกันเพื่อช่วงชิงพระมหาพิชัยมงกุฏ
 ทำให้สภาพการณ์ทุกข์ยากของประเทศนี้ยิ่งหนักหนาสาหัส ด้วยความรู้ผล บรรดาพระเจ้ากรุง
 กัมพูชาทรงได้รับประโยชน์จากการที่กรุงหงสาวดี (Pégou, พะโค) หรือพม่าช่วงชิงแข่งขันกัน
 กับสยามและล้อมกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. 1557 โดยประมาณตามบันทึกประจำปีของกรุงศรีอยุธยา
 บรรดาพระเจ้ากรุงกัมพูชาทรงปล้นเมืองโดยไม่ทรงสามารถที่จะยึดเมือง ทรงปล้นเมืองปราจีน
 (Prachim) ใน ค.ศ. 1530 และเมืองเพชบุรี (Pechaburi) ใน ค.ศ. 1562 โดยชาวเมืองทั้งหมดถูก
 กวาดต้อนไปเป็นเชลยของผู้ชนะตามประเพณี ความเสื่อมทรามของกัมพูชาดังตัวเองพร้อมกับ
 [การทะยานขึ้นของ] “พระองค์ดำ” (“Roi Noir”) พระนเรศ (Phra Naret) ผู้ทรงพระเกียรติคุณคือ
 ผู้ทรงกอบกู้กรุงศรีอยุธยาจากการโจมตีของกรุงหงสาวดี

วิกฤติการณ์ทะยานขึ้นถึงจุดแหลมคมที่สุด (258) หลังจากการขึ้นครองราชย์ของ
 เจ้านายพระองค์หนึ่งที่รายการทางการของพระเจ้าแผ่นดิน [ลำดับการสืบราชสันตติวงศ์] แปลโดย
 นายมูรา [ได้ระบุว่า] พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1567 และทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระ
 พระบรมมเหศวรราชธาธิราชรามธิปัตติ (Prea-bat-somdach-prea-barommo-hentac-réachéa-
 thiréach-réaméa-thupphdey) พระราชพงศาวดารฉบับหลวงของนายการ์นิเยร์ ให้พระนามไว้ว่า
 พระราชโองการพระบรมราชธาธิปัตติ (Prea reachea angca prea borom reachea reamea
 thupphdey)⁽⁴⁾ บรรดาจดหมายเหตุระยะทางของชาวยุโรป ให้พระนามไว้ว่า พระอลังการ (Apram
 Langara) หรือ พระโองการอลังการ (Prauncar Langara)⁽⁵⁾ ท้าวพระยารัชกาลก่อนนั้นได้ทรงเผชิญ
 ชาวสยาม ผู้รบกับชาวลาว แม้พระราชพงศาวดารฉบับหลวงได้ระบุถึงการเสด็จยกทัพไปสู่กับ
 สยามอย่างทรงพระเกษมสำราญ แต่พระองค์ก็มีรัชกาลที่มีความทุกข์ยากลำบากทั้งภายนอกและ
 ภายใน ใน ค.ศ. 1574 ตามฉบับความของนายมูรา พระองค์ได้ทรงสละราชย์ให้พระราชโอรสทรง
 พระชนมายุ 10 พรรษา ขึ้นครองราชย์ ทรงพระนามว่า พระไชยเชษฐาธิราชธาธิปัตติ (Prea-chey-
 chettha-thiréach-réaméa-thupphdey) โดยทรงสงวนไว้ซึ่งการปกครองในระหว่างที่พระราชโอรส

ยังทรงพระเยาว์ การทั้งนี้ทำให้พระอนุชาสองพระองค์กริ้วมาก [พระบรมราชา] โปรดให้มีมาตรการที่นำไปสู่การสู้กับพระอนุชาอย่างมิต้องสงสัยและแม้ว่าได้โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอนุชาองค์โตเป็นพระอุปโยราช (abjoreach) (upayuvārāja, อุปยุวราช) แล้วก็ตาม⁽⁶⁾

ตามฉบับความของนายการ์นิเยร์ นี้คือใน ค.ศ. 1584 ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงพอพระทัยที่พระราชโอรส 2 องค์ ทรงพระชนมายุองค์หนึ่ง 11 พรรษา อีกพระองค์ทรงพระชนมายุ 6 พรรษา ได้โปรดเกล้าฯ สถาปนาทั้งสองพระองค์ให้ครองราชย์ร่วมกันกับพระองค์ (259) ทรงพระนามว่า พระราชโองการ พระไชยเชษฐาธิราชรามาชิบดี (Prea reach angca prea chey chestha thireach reamea thuphdey) และพระราชโองการ พระบรมราชาธิราชรามาชิบดี (Prea reach angca prea borom reachea thireach reamea thuphdey) ได้โปรดเกล้าฯ ให้ครองราชย์แทนพระองค์ พระราชพงศาวดารได้เสริม [โดยขนานพระนาม] ว่า “พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงครองราชย์ทั้งสามพระองค์” (“Les trois rois régnaient”)⁽⁷⁾

การระมัดระวังป้องกันไว้ก่อนเช่นนั้น มิได้ป้องกันพระนเรศมิให้ทรงยึดนครละแวก [ซึ่งเป็น] นครหลวงของกัมพูชาใน ค.ศ.1583 ตามฉบับความของนายมูราและบันทึกประจำปีสยามใน ค.ศ. 1593 ตามฉบับความของนายการ์นิเยร์ นายเอโมนิเยร์ (Aymonier) ผู้ศรัทธาศิลาจาริกหลักหนึ่งที่เขาพบที่อองโลก (Anlok) จังหวัดไพรกระบาส (Préi Krebas, เปรย กบัสช) ได้กำหนดเหตุการณ์ [ดังกล่าว] ไว้ในปีกุน (Kur, กอง, du Porc, ปีกุน) จุลศักราช 949, 2129 ปี เดือน 4 วันพุธ หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน (= ค.ศ. 1587)

เรื่องท่องจำ (les récits) ของชาวสยามได้แต่งเติมข้อเท็จจริงของเรื่องที่ไร้ประโยชน์ และมีความเหี้ยมโหดเหลือเชื่อให้ดูสวยงาม พระนเรศมิได้ทรงฟังพอพระทัยกับการกวาดต้อนเชลยศึกเขมร 50,000 คนไปกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น นี่เป็นเรื่องเป็นไปได้ [ว่าทรงฟังพอพระทัย] แต่เพื่อเป็นเครื่องประกันผูกมัดไว้ พระนเรศตรัสสั่งให้สำเร็จโทษพระเจ้าแผ่นดินผู้ปราชัยภายใต้พระนคร [หน้าที่นั่ง] และให้โลหิต [ของผู้ปราชัย] ตกต้องชะโลมพระบาท ข้อเท็จจริง [พระราชพิธีปฐมกรรมเช่นนี้] ถูกปฏิเสธโดยเอกสารพื้นเมืองอื่นทุกฉบับที่ยืนยันให้การเป็นตรงกันข้ามว่า พระเจ้ากรุงกัมพูชาเสด็จถึงนครละแวกพร้อมพระราชโอรสสองพระองค์ผู้ครองราชย์ [พร้อมกัน] และพระมเหสีเทวี และพระสนมมากมายของพระองค์ โดยเริ่มด้วยการเสด็จไปที่เมืองศรีสุนทร (Srey Chor [ศรีส่อชอ])

(Sithor or Srei Santhor, [เขียนต่าง ๆ กันในเอกสารสเปนและโปรตุเกส: Sistor, Sistol, Siristol, etc]) (260) แต่มิได้ทรงประสบสันติสุข (260) พระภาคินัยองค์หนึ่งของพระองค์หรือพระราชนัดดา ได้ทรงคิดกุศโลบายยุยงเพื่อกำจัดพระอัครมเหสี บีบบังคับให้พระองค์ต้องเสด็จพร้อมพระราชวงศ์ของพระองค์ลี้ภัยไปประทับใกล้เมืองพระยุกลบาทพระเจ้าแผ่นดินลาว และทรงได้กำไรจากการเสด็จครั้งนั้นเพื่อการชิงราชย์ใน ค.ศ. 1584 (ตามฉบับความของนายมูรา) หรือใน ค.ศ. 1594 (ตามฉบับความของนายการ์นิเยร์) ผู้ชิงราชย์ (Usurpateur) นั้น บันทึกประจำปีฉบับหลวงของกัมพูชาเรียกว่า เซิงไพร (Chung Prey) ชาวสเปนเรียกว่า นักพระราม พระบันฑูร (Nacaparan Prabantul) ต่อมา [ก็มีเรียกว่า] [พระ] โองการ (Huncar) นักโองการ (Nahuncar) หรือ พระโองการ พระบันฑูร (Prauncar Prabantul)⁽⁸⁾ พระองค์ทรงแสดงเหตุผลบางประการเพื่อให้ความชอบธรรมแก่ “ความมั่งคั่งใหญ่โตสูง” ของพระองค์ด้วยการที่ทรงกระทำสงครามกับสยามอย่างสำราญพระทัย พระองค์อาจจะทรงครองราชย์ได้โดยสันติโดยปราศจากการแทรกแซงทางทหารโดย [ชาว] ยุโรป โดยตัวบุคคลคือ ชาวสเปนและชาวโปรตุเกส [แต่ตามความเป็นจริง] ชาวสเปนและชาวโปรตุเกส [ผู้แทรกแซง] ได้ปลงพระชนม์นักพระรามแห่งราชวงศ์ที่ชอบธรรมและฟื้นฟูราชวงศ์อีกครั้ง [สถาปนาพระราชโอรสองค์น้อย] แต่ [ชาวยุโรป] ก็ไม่สามารถต้านทานความเสื่อมทรามของราชอาณาจักรได้และไม่สามารถยึดครองได้ หลังจากได้ใช้ลลาเหนือชั้นสร้างเหตุการณ์ ก่อเกิดความเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมแก่พระราชพงศาวดารที่มีเนื้อเรื่องสับสนยุ่งเหยิง (anarchie chronique) แล้ว [ยุโรป] ก็ต้องละเลิกที่จะแสดงบทบาทหน้าทหน้าในอินโดจีนไปสองศตวรรษ

อย่างไรก็ตาม การทดลองจะให้คำราคาพวกเรา ภายใต้รูปแบบของบันทึกความทรงจำ (Mémoires) ที่น่าสนใจ หรือเอกสารทางการ ข้อมูลมีคุณค่าว่าด้วยสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และศีลธรรมของคาบสมุทร (la Péninsule, [อินโดจีน]) และว่าด้วยวิธีการเยี่ยมยอดของการควบคุมบันทึกพื้นเมืองตามลำดับเวลา [พงศาวดาร] (chroniques)

ตามศักราชแล้ว ชาวโปรตุเกสมาสู่น่านน้ำเอเชียก่อนเป็นชาติแรกและเป็นชาติแรกด้วยที่เข้าพัวพันในกิจการของอินโดจีนตั้งแต่ ค.ศ. 1511 (261) อัลฟองส์ ดัลบูเกิร์ก (Alphonse d' Albuquerque) ส่งคณะทูตไปสยาม [ทำให้] การทูตเปิดโอกาสให้ตัวบุคคลเอกชนและข้าราชการพยายามตามหาเพื่อที่จะรุกแทรกซึมเข้าไปในกัมพูชา [ซึ่งเป็น] ราชอาณาจักรเพื่อนบ้านและคู่แข่ง [ของสยาม]

(261) สำหรับนายการ์นิเยร์ นี้คือใน ค.ศ. 1553 ยุโรปได้ปรากฏในกัมพูชา [คือ] มิซชันนารีโปรตุเกส 2 คน ชื่อ ลุยส์ การ์โดโซ (Luis Cardoso) และฆวน มาเดรา (Juan Madeira) ในขณะที่ฉบับความของนายมูรา กล่าวถึงกัสปาร์ต ดา ครูซ (Gaspard da Cruz) ว่าเป็นนักบวชนิกายโดมินิกัน (dominicain) ผู้เป็นนักเทศน์พระวรสาร (prédicateur) คนแรกและเป็นผู้สถาปนาพันธกิจแห่งพระศาสนาเป็นทางการ นับเป็นคณะนิกายแรก ใน ค.ศ. 1581 มั่นแน่อนตั้งแต่แรกแล้วว่า บรรดาชนเชื้อชาตินั้นผู้รักการเผชิญโชคเต็มไปด้วยความคลั่งไคล้ที่จะค้นหาดินแดนและจะพิชิตดินแดนไม่ว่าจะเป็นพระหรือมรธา ผู้คนเหล่านั้นได้ท่องไปในดินแดนจากมะละกา (Malacca) สู่อินโดจีนและจากอินโดจีนไปสู่กัมพูชา ตั้งแต่ ค.ศ. 1540 บรรดาชาวโปรตุเกส (262) ขึ้นบก [ไป] ในกองทัพของกรุงหงสาวดีและเข้าไปในยามศึก บรรดาชาวโปรตุเกสได้ต่อสู้ช่วงชิงบทบาทในสองราชอาณาจักรนั้นจนสร้างความเดือดร้อนแก่เจ้าบ้านผ่านเมืองอยู่ระยะเวลาหนึ่ง พวกเขาชุมนุมกำลังกันในที่ตั้งมั่นของสิริเยม (Syriam [คำโปรตุเกสว่า Serião])⁽⁹⁾ ห่างจากนครวังกุ้งประมาณ 10 กิโลเมตร

(263) บรรดาชาวสเปนตามติดบรรดาชาวโปรตุเกสมาสู่เอเชีย ในขั้นต้น บรรดาท้าวพระยาของอินโดจีนทรงถือขันติธรรม ทรงเฉื่อยชา หรือทรงเห็นชัดถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของบรรดาชาวสเปนและชาวโปรตุเกส ดูเหมือนว่า ทรงโปรดปรานชาวยุโรปในราชอาณาจักรของพระองค์ ยิ่งขึ้นเกือบจะเสมอเลย การเปลี่ยนแปลงฉับพลันที่เกิดขึ้นเองต่อมาภายหลังเกือบเสมอนั้นต้องยกให้แก่ความสูงส่งถือตัว ไม่เสถียรเจียมตนและกุศโลบายของชาวยุโรป

พระเจ้ากรุงกัมพูชา ที่จดหมายเหตุระยะทางของชาวสเปนเรียกว่า พระอลังการ (Apram Langara) ทรงเป็นพยานว่าทรงต้อนรับชาวสเปนเป็นพิเศษเฉพาะ เพราะทรงโปรดปรานสติปัญญาของพวกเขา อีกทั้งเพราะมีพระราชประสงค์ที่จะถ่วงดุลบรรดาผู้เชี่ยวชาญฝีมือทางเวทมนต์คาถา (les cabales) ของบรรดาพระอนุชาและของพระราชสำนัก บันทึกตามลำดับเวลาฉบับความของนายมูราก็เหมือนฉบับความของนายการ์นิเยร์ ได้ระบุว่า ในบรรดาคนโปรตุเกส มี 3 คน คือ ลุยส์ เบโล (Luis Velo) หรือเบโล ปอร์ตุกัล (Velo Portugal) และกอนซาเลซ (González) และบลัส กัสติลยา (Blas Castilla) เป็นการง่ายมากที่จะระบุว่า เป็นชาวโปรตุเกสชื่อ เดียโก เบโยโซ (Diego Belloso) และชาวสเปนชื่อ บลัส รุยซ์ เด เอร์นัน กอนซาเลซ (Blas Ruiz de Hernan González) [สองคน] มาสู่กัมพูชา โดยไม่ปรากฏว่าเผชิญโชคอะไร และมาสู่พระราชสำนักของนครละแวกเมื่อใด พระเจ้ากรุงกัมพูชา

(264) ทรงรักใคร่สองคนนี้มาก โปรดให้เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน โปรดเกล้าฯ ให้พระภักดีในยอกีเยกสมรสกับเบโยโซ เบโยโซและกอนซาเลซ เห็นกรุงกัมพูชาแตกแยกแตกสลายจากการที่บรรดาพระราชวงศ์ทรงวิวาทกัน [ราชอาณาจักร] ถูกคุกคามจากภายนอกโดยสยามผู้เป็นใหญ่ สถานการณ์กลับกลายเป็นไม่แน่นอนล่อแหลมมาก ทั้งสองคนจึงกราบบังคมทูลให้พระเจ้ากรุงกัมพูชาทรงขอความช่วยเหลือจากสเปนในการสู้รบกับสยาม⁽⁴⁰⁾ ในความคิดของสองคนนั้น การใช้กำลังทหารเข้าแทรกแซง (intervention) เช่นนั้นต้องทำให้เกิดการอารักขา (protectorat) สเปนอารักขากัมพูชา นี่นับว่าจะดี น่ายึดถือกว่าการที่สยามรุกเข้าคู่กัมพูชา ในฐานะที่เป็นชาวโปรตุเกส เบโยโซเห็นโชคลาภควรตกเป็นของโปรตุเกส แต่กัมพูชาเพิ่งตกอยู่ภายใต้การนำของสเปน และพระเจ้าฟิลิปที่ 2 (Philippe II) ทรงวางพระหัตถ์เหนือพระคลังมหาสมบัติของดินแดนอินดีส (Indes, Indies) แล้ว พระคลังมหาสมบัตินี้ได้ให้คำมั่นสัญญาให้อาณานิคมโปรตุเกสทะยานขึ้นมา

ใน ค.ศ 1590 เดียโก เบโยโซและบลัส รุยซ์ เด เอร์นัน กอนซาเลซ พร้อมคณะใหญ่โตซึ่งส่วนใหญ่เป็นเพื่อนร่วมชาติที่ลี้ภัยอยู่ในกัมพูชาด้วย เป็นคณะเอกอัครราชทูตของพระโองการอลังการ (Prauncar Langara) จำทูลเรื่องราวบรรณาการโดยมีช้างเชือกหนึ่งรวมอยู่ด้วย ไปสู่ผู้ว่าราชการหมู่เกาะฟิลิปปินส์ เพื่อเจริญพระราชไมตรีกับสเปน [และ] เพื่อตั้งรับสยาม และขอทหารและนักบวช (265) ถ้าปราศจากทหารและนักบวช ก็ไม่เป็นที่ตกลงที่จะมีพระราชไมตรีต่อกัน โชคร้ายที่ผู้ว่าราชการ โกเมซ เปเรซ ดัสมาริญัส (Gomez Pérez Dasmariñas) ในขณะนั้น เห็นชอบที่จะให้นักบวชมากกว่าทหารไปกัมพูชา เขาพยายามที่จะพิชิตหมู่เกาะ โมลุกกะ (des Moluques) และต้องการกำลังทหารทั้งหมดของเขา อย่างไรก็ตาม เขาต้อนรับคณะเอกอัครราชทูตอย่างดียิ่งใหญ่ และในวันที่ 27 กันยายน ค.ศ. 1593 เขาได้ส่งเครื่องบรรณาการและสุกอักษรถวายพระเจ้ากรุงกัมพูชา โดยได้กราบบังคมทูลเสนอตัวเป็นตุลาการตัดสินการแก่งแย่งชิงดีกันระหว่างกัมพูชา กับสยาม การที่สยามยึดนครละแวกได้นั้นทำให้ข้อเสนอั้นไร้ประโยชน์

ตามบันทึกตามลำดับเวลาฉบับพื้นเมือง เบโล หรือเบโยโซและบรรดาผู้ร่วมชาติมากมายได้ตามเสด็จพระเจ้าแผ่นดินไปลาวก่อนที่นครละแวกจะแตก ณ สตึงแตรง (Stu'ng Treng) พวกเขาศึกษาที่ที่ได้เห็นพระเจ้าแผ่นดินสวรรคตพร้อมพระราชโอรสองค์โต ใน ค.ศ. 1584 ตามฉบับความของนายฆราวาสใน ค.ศ. 1594 ตามฉบับความของนายการ์นิเยร์ ในขณะเดียวกัน พระราชโอรสองค์สุดท้ายของพระราชโอรสชอบธรรม

3 องค์ [ประสูติแต่พระอัครมเหสี] ก็ได้ทรงตั้งตนเป็นใหญ่พร้อมพระราชมารดาที่ตบงคมุม (Thbong Khmum) เบโธ เดินทางกลับพร้อมผู้คน 10 คน มุ่งมั่นไปเมืองศรีสุนทร (Srey Santhor) ณ ที่ซึ่ง พระโองการพระบัณฑูรผู้ซึ่งราชย์ ทรงหมายเอาชีวิตของเขา เขาปลงพระชนม์พระโองการ พระบัณฑูร ด้วยปืนและตั้งพระราชโอรสองค์สุดท้ายขึ้นครองราชย์ ขณะนั้นทรงพระชนมายุได้ 18 พรรษา พระองค์พระราชทาน เกียรติยศและยศถาบรรดาศักดิ์แก่ชาวต่างชาติผู้มีพระคุณช่วยกอบกู้ ราชบัลลังก์ถวาย เบโยโซ เป็นผู้ว่าราชการมณฑลบาพนม บลัส รุยซ์ เป็นผู้ว่าราชการมณฑล ชรุก แตรง (Srok Trang) และเพื่อให้มี พระราชอำนาจมั่นคง ทรงเจริญพระราชไมตรีกับผู้ว่าราชการ (266) ของหมู่เกาะฟิลิปปินส์โดยทรงขอให้ [เขา] เป็นพันธมิตรของพระองค์

(266) สิ่งต่าง ๆ ดำเนินไปตามวิถีทางวิกรรมโดยแท้ แต่ส่วนใหญ่กลับซับซ้อนเกินกว่า บรรดาบันทึกประจำปีเขมรคิด นครละแวกตกเป็นของพระนเรศ พระโองการ อลังการ (Prauncar Langara) เสด็จหนีไปเมืองศรีสุนทร แล้วต่อมาไปสู่ลาวแต่ในสงครามที่เกิดขึ้นก่อนและ หลังเหตุการณ์นี้ บรรดาชาวยุโรปของกองทัพ [เขมร] ตกเป็นเชลยของสยาม เบโยโซถูกจับบนบก บลัส รุยซ์ ปันดาเลอน การ์เนโร (Pantaleón Carnero) และอัน โตนิโอ มาชาโด (Antonio Machado) ถูกจับเหนือน่านน้ำ สามคนสุดท้ายนี้ลงเรือสำเภาสยามในฐานะที่เป็นเชลย [แต่] ได้หนีระหว่างทาง ฆ่าชาวสยามหลายคนผู้บัญชาการเรือ แล้ว [ยึดเรือ] แล่นเรือไปมะนิลาพร้อมทรัพย์เชลย พวกเขาเข้าสู่ท่าเรือในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1595 ในระยะเวลานั้น เดียโก เบโยโซ ก็ไปถึงมะนิลาในฐานะที่เป็น เอกอัครราชทูตของพระนเรศ สยามวิตกกังวลที่เห็นสเปนจะช่วยเหลือกัมพูชา จึงขอร้องสเปนมิให้ หยุดยั้งเส้นทางแห่งความสำเร็จของพระนเรศ

เบโยโซ ก็เหมือนเพื่อนร่วมชาติของเขาที่นึกคิดแต่เพียงชักนำสเปนให้ช่วยพระเจ้า กรุงกัมพูชาเท่านั้น แต่มะนิลาตกอยู่ในภาวะ โศกเศร้าจากการส่งทหาร ไปสู้รบกับหมู่เกาะ โมลุกกะ แล้วล้มเหลว และบรรดาฝัพายเงินของเรือแกลีย์ (galère) ได้สังหารผู้ว่าราชการ ดอน โกเมซ เปเรซ คัสมารีญัส อย่างไรก็ตาม [คณะทูต] บรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่ได้ชักชวนนิกายโดมินิกัน (267) และ ผู้ว่าราชการคนใหม่คือ ดอน ลุยส์ เปเรซ คัสมารีญัส (Don Luis Pérez Dasmariñas) [เป็นพวก] วันที่ 19 มกราคม ค.ศ. 1596 มีการส่งกองทหารไปกัมพูชา ผู้บังคับบัญชาคือ กัปตันและจ่านายสิบเอกฆวน ฆัวเรซ กายินาโต (sergent-major Juan Juárez Gallinato)⁽¹¹⁾ มีกองทหารสเปน 120 คน ล้วนเป็น

ทหารเก่าและมีนักบวชคณะนิกายโดมินิกัน 3 รูป ก่อนอื่น ขบวนเรือต้องลงโทจัมปาที่ยังมีโจรสลัดและไรมันุขธรรมยังต่อชาวสเปนคาสติล (Castillans) และชาวโปรตุเกสผู้ขึ้นบกเหยียบแผ่นดินจัมปา ต่อจากนั้น ขบวนเรือต้องพยายามสถาปนาพระเจ้ากรุงกัมพูชาขึ้นครองราชย์อีกครั้งทั้ง ๆ ที่มีชาวสยาม [ครอบครองกัมพูชา] และตั้งผู้แทน [ไปฟิลิปปินส์] เพื่อให้ได้มาซึ่งพระราชไมตรีสมบูรณ

นี่คือกองกำลังย่อย [เป็น] หนึ่งในสามของการส่งกองทหารนี้ มีบลิส รุช เด เออร์นาน กอนซาเลซ และบาทหลวงเดียวโก อควาร์เต (le P. Fr. Diego Aduarte) แห่งคณะนิกายแซนต์ โดมินิก (Saint Dominique) เป็นผู้นำกองกำลังย่อยนั้น บลิส รุชและบาทหลวงเดียวโก อควาร์เตได้จูงมปลงพระชนม์พระโองการ พระบัตูรผู้ซึ่งราชย์ในพระราชวังในระหว่างเคลิดหนี ชาวสเปนเพียง 40 คน ได้สร้างวีรกรรมรบรุกต่อฝูงชนเขมร กายินาโตได้ไปถึงกัมพูชาพร้อมชาวสเปนที่เหลือในจังหวะเวลานั้น กายินาโตหวั่นเกรงอย่างมีต้องสงสัยเลยว่าจะต้องหาญเสี่ยง โดยมีผู้คนเพียงหยิบมือเดียวในแผ่นดินที่ตนไม่รู้จักและเสี่ยงในท่ามกลางความสับสนวุ่นวาย ดังนั้น แมंबลิส รุชและเดียวโก เบโยโซจะขอร้องเขา กายินาโตก็หันเหออกห่างกัมพูชาไปสู่ตั้งเกี่ย สิ่งนั้น [พฤติกรรมเช่นนั้น] ย่อมทำให้บรรดาคณะนิกายและบรรดานักเผชิญโชคที่ฟิลิปปินส์ขุ่นเคืองคับแค้นใจ

เท่าที่เขา [กายินาโต] ได้อนุญาตแก่บลิส รุชและเดียวโก เบโยโซคือ การไปลาวโดย (268) ผ่านอันนัมเพื่อสืบหาพระอลังการ (Apram Langara) และผู้ราชบัลลังก์ถวายเป็นการเสี่ยงเองและการเสี่ยงภัยอันตราย ไม่มีข้อสงสัยเลยว่า [การเสี่ยงเช่นนี้] ยังไม่เพียงพอที่จะล่อใจชาวยุโรปผู้ใดก็ตาม [ให้เสี่ยงทำการ] ได้เลย

(268) พระเจ้าแผ่นดินและพระราชโอรสองค์โตสิ้นพระชนม์ พวกเขา [บลิส รุชและเดียวโก เบโยโซ] ได้แต่เพียงสามารถอัญเชิญพระราชโอรสองค์สุดท้ายที่องค์หนึ่งให้เสด็จคืนพระนครศรีสุนทร ชาวเขมรผู้อ่อนระโหยโรยแรงจากภาวะอนาธิปไตยได้ยอมรับพระราชโอรสองค์นั้น แต่มิใช่ว่าพระราชโอรสจะทรงไว้วางพระทัยเสียทีเดียว ความระแวงระวังอันดับแรกของพระองค์คือการขอให้โปรตุเกสและสเปนช่วยเหลือ

บาทหลวงนิโกลัส ปีเมนตา (Le P. Nicolas Pimenta) แห่งคณะนิกายเยซูอิต (Compagnie de Jésus, [Jesuit]) ได้ให้สำเนาจดหมายฉบับหนึ่งของบาทหลวงมานูเอล การ์วัลโฮ (P. Manuel Carvalho) [เผยแพร่] ไว้ในหนังสือของเขาเรื่อง **Cartas que escreveo ao Geral della, a 26 de novembro do anno de 1599 aos 1 de dezembro de 1600** บาทหลวงมานูเอล การ์วัลโฮ เขียนจดหมายฉบับนั้นที่มะละกา (Malacca) ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1599 เขาพรรณนากรุงกัมพูชา และบรรดาเหตุการณ์ที่ควรจดจำไว้ เขาได้เติมความต่อจากนั้นว่า “ยุวกษัตริย์ผู้ทรงครองราชย์อย่างแท้จริง ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งคณะเอกอัครราชทูตไปมะละกาในปี 98 [1598] เป็นการยอมรับนับถือสำหรับชาวโปรตุเกสบางคนผู้ได้ช่วยเหลือพระองค์ในสงครามและเป็น [การทูต] ตามคำกราบบังคมทูลแนะนำของเดียโก เบโยโซ ชาวโปรตุเกสผู้ได้พำนักในกัมพูชามาหลายปีมาแล้ว และเป็นคนที่มีความสำคัญสำหรับพระองค์ คณะทูต [เดินทางไป] ไปพร้อมพระราชหัตถเลขาถึงกัปตัน [ผู้ว่าราชการมะละกา] และคณะนิกายทั้งหลายเพื่อทรงเรียกร้องให้พวกเขาช่วยเหลือพระองค์ในการสถาปนาระเบียบแบบแผนของกรุงกัมพูชาอีกครั้ง และขอให้พวกเขารับรองสนธิสัญญาสันติภาพระหว่างราชอาณาจักรของพระองค์กับรัฐแห่งอินเดีย (l’ Etat de l’ Inde, [คณะผู้ปกครองโปรตุเกสในโลกตะวันออก]) ที่ได้มีต่อกันหลายปีมาแล้ว พระองค์ทรงยื่นกรานให้ส่งบาทหลวง [ไปกัมพูชา] มาให้พระองค์ เพราะมีสถานที่ในราชอาณาจักรของพระองค์สำหรับบาทหลวง [สำหรับทุกคณะนิกาย] (269) ในเวลาเดียวกันเดียโก เบโยโซ ครอบครองเกาะแห่งหนึ่งหรือดินแดนที่แทบจะเป็นเกาะใกล้ทะเลที่เขาได้รับพระราชทานเป็นการตอบแทนความดีความชอบที่เขาได้กระทำถวายและในดินแดนนั้นมีป้อมปราการหนึ่งพร้อมอาวุธปืนใหญ่ เขาก็ได้เสนอเป็นลายลักษณ์อักษรยกเกาะและป้อมปราการให้รัฐแห่งอินเดีย และเขาได้ตั้งชื่อเรียกร้องที่น่ารักใคร่คือ ชื่อเรียกร้องต้องการผู้แทนของบรรดาบาทหลวงคณะนิกายเยซูอิตที่เขาได้รับใช้อย่างยิ่ง ท่านเอกอัครราชทูตได้กล่าวในพระปรมาภิไธยได้ร้องขอทั้งหมด อย่างน้อยที่สุด ร้องขอบรรดาบาทหลวงของเซนต์ ปอล (des Pères de Saint-Paul) โดยกล่าวว่า พระเจ้าแผ่นดิน [กัมพูชา] ไม่ทรงพิจารณาว่าสันติภาพแน่นอนเด็ดขาดและราชอาณาจักรแข็งแรง ทราบไตท์ [กัมพูชา] ไม่มีบาทหลวงในราชอาณาจักร”

(269) คณะผู้ปกครองโปรตุเกสแห่งอินเดียเองไม่มีอำนาจที่จะปกป้องตนเองจากอริราชศัตรู จึงไม่อาจตอบสนองยุวกษัตริย์ได้มากไปกว่าการให้คำมั่นสัญญาที่สวゆるและเลื่อนลอย แต่ในขณะที่

พระองค์ทรงพยายามขอความช่วยเหลือจากโปรตุเกส เจ้าแผ่นดินกัมพูชาก็ทรงเรียกร่องทำนองเดียวกันผ่านบลัส รุยซ์ เด เออร์นาน กอนซาเลส ในครั้งนี้ ไปถึงดอกเตอร์อันโตนิโอ เด มอร์ก้า (Dr Antonio de Morga) รองผู้ว่าราชการ (lieutenant-général) ของหมู่เกาะฟิลิปปินส์ เด มอร์ก้าไม่ตื่นตัวกับการส่งทหาร [ไปกัมพูชา] ด้วยเหตุผลที่เขาไม่กำหนดแน่ เขาไม่ผู้จะสนับสนุนให้ทำซ้ำอีก [การส่งทหารอีก] แต่องค์ประกอบ [ปัจจัย] ทางศาสนาผลักดันให้ลุยซ์ เปเรซ ดัสมารีญัส (Luis Pérez Dasmariñas) กระทำการเสี่ยงโชคด้วยเงินทุนของตนเองและโดยหวังประโยชน์ส่วนตนในเดือนกันยายน ค.ศ. 1598 เขาได้ออกเดินทางพร้อมทหาร 200 คน และบรรดานักบวชคณะนิกายโดมินิกัน (dominicains, บาทหลวงคณะนิกายโดมินิกัน) ที่มี (270) บาทหลวงอาโลนโซเด ซิเมเนส (Alonso de Ximenes) และบาทหลวงเดียโก อัดัวร์เต (P. Fray Diego Aduarte) ผู้ลี้ภัยอยู่ด้วย (270) โดยเหตุผลพายุหลายลูกช่วยไว้ ความพยายามได้แห้งไปทั้งสิ้น ลุยซ์ เปเรซและพรรคพวกถูกพัดเข้าสู่ฝั่งจีน ตกอยู่ในอันตรายที่ต้องเผชิญการระรานอย่างโหดเหี้ยมและถูกส่งกลับถิ่นมะนิลาอย่างแทบจะกลับคืนมิได้ ในขณะนั้น ความช่วยเหลือของลุยซ์ เปเรซ เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อพระราชสำนักของนครศรีสุพรรณ ที่ซึ่งความเป็นคนโปรตุเกสได้พลิกผันให้เป็นโทษแก่ เดียโก เบโยโซ และบลัส รุยซ์ และไม่เป็นคุณต่อพระเจ้าแผ่นดิน ความเป็นคนโปรตุเกสปรานได้ก่อให้เกิดความหวาดหวั่นแก่พวกพ่อค้าจีน โดยเฉพาะความอิจฉาริษยาในหมู่พวกมุสลิมและพวกจาม ในการต่อรองกับบรรดาพระเจ้ากรุงกัมพูชา พวกมุสลิมและพวกจามเป็นกองอาสาผู้หาญกล้า [ทว่า] เกะกะ ไม่มีวินัย พวกนี้ได้รับใช้บรรดาพระเจ้ากรุงกัมพูชาและทรยศต่อพระองค์อย่างไร้ศีลธรรมเหมือนกัน โดยที่โชคเคราะห์ของเดียโก เบโยโซและบลัส รุยซ์ ขึ้นอยู่กับการเป็นคนโปรตุเกสปรานและขึ้นอยู่กับการกำลังทหาร ในมวลหมู่ชาวสเปนเอง พวกเขาชิงชังบรรดาคู่แข่งผู้มีอิทธิพล บรรดามุสลิมและชาวคริสเตียน ลักษมานา (Laksamana, แม่ทัพเรือ) เป็นหัวหน้าพวกมลายูจากยะโฮร์ (Johore) และจามโปรรัต (le Cham Po Rat) ทั้งสองเข้ากันได้ดีกับกลาสิของเรือญี่ปุ่นลำหนึ่ง เรือลำนี้เสแสร้งแกล้งว่าเองว่า พวกสเปนรุกรานตน และใน ค.ศ. 1599 เมื่อเรือสองลำที่มะนิลาส่งมาภายใต้คำสั่งการของลุยส์ ออร์ติซ เดล กัสติโย (Luis Ortiz del Castillo) ได้มาถึงสันดอนแม่น้ำโขง เพื่อมาตีหาดดอน ลุยซ์ เปเรซ ดัสมารีญัส บรรดาผู้โดยสารเรือถูกสังหารหมู่อย่างทรยศหักหลัง

พระเจ้าแผ่นดินทรงใช้วิธีการโปรดเกล้าฯ ส่งคนที่จงรักภักดีบางคนพร้อมบิลด์ รุยซ์ และเดียวโก เบโยโซ ไปเป็นการเปล่าประโยชน์ยิ่ง พวกเขาเพียงแต่ (271) สามารถขายชีวิตตนเองอย่างแพงลิบและเจ้าแผ่นดินเองก็ต้องเสด็จหนีไปนครศรีสุนทร

(271) ลักษมานาและกองกำลังของเขาเฉลิมฉลองชัยชนะในเครื่องแต่งกายของศาสนาและดื่มจากภาชนะอันศักดิ์สิทธิ์ [ภาชนะใช้ในพิธีทางศาสนา] ที่พบที่กราบเรือใหญ่ (bord) ของชาวสเปน พระเจ้าแผ่นดินเสด็จยกทัพไปสู่พวกเขาแต่ก็ทรงปราชัยและถูกปลงพระชนม์เมื่อทรงพระชนมายุ 26 พรรษา (ค.ศ. 1599): แม้กระนั้นบรรดาบทกวีก็ต้องหนีไปจัมปา ณ ที่ซึ่งจดหมายเหตุระยะทางของพวกสเปนยืนยันว่า บรรดาบทกวีได้เผชิญจุดจบที่ร้ายกาจน่าสังเวช เป็นการลงโทษที่พวกเขาเป็นคนไม่มีศาสนา

บรรดาเหตุการณ์นั้นที่เต็มไปด้วยสีสันคุ่มมหากาพย์อย่างยั้งนั้น ถ้าไม่หักห้ามเสียที่ความละโมภอย่างทะยานอยาก ก็เป็นเหตุการณ์ที่รู้จักกันจากหนังสือต่อไปนี้

de Morga, Antonio. **Événements des Philippines.**

Aduarte, P. Diego. **l' Histoire de la province du Saint-Rosaire des Philippines**

(1st ed. 1640).

(272) de los Rios, Hernando. **Le Mémoire.** (1621 ed.).

de Ribadeneyra, Fr. Marcello. **L' Histoire des îles de l' Archipel.** (1601 ed.).

de S. Agustin, Fr. Gaspar. **La Conquête des Philippines.** (1698 ed.).

de Jaque, Christoval, de los Rios de Mancañed. **Le Voyage aux Indes**

orientales et occidentales (เขียนใน ค.ศ. 1606).

(273) บรรดาหนังสือดังกล่าวและหนังสืออื่นอีกมากจนสุดจะระบุไว้ในที่นี้ได้ ล้วนมีความแตกต่างกันในด้านวันเดือนปี ด้านความเข้าใจรู้คุณค่า (appréciation) ตามธรรมชาติและแตกต่างด้านการรวบรัดสรุปย่อที่จำกัดขอบเขตอยู่ที่ความมีคัมภีร์ [หนังสือ] บางเรื่องโดยจำเป็นก็เป็นเรื่องการเมืองคือ หนังสือของเด มอร์กา และเด ริบาเดนเอียรา บางเรื่อง โดยไม่ใส่ใจใฝ่ใจนัก เช่น ผลงานโดยเฉพาะของเดียวโก อควีร์เต ที่แก้ตัวแก้ต่างและเชิดชูศาสนา

หนังสือบางเรื่องที่ถูกตีพิมพ์เมื่อเร็ว ๆ นี้ในอเมริกา⁽¹²⁾ โดยมีเนื้อเรื่องดังกล่าว เป็นหนังสือที่น่าสนใจมากจนเรื่องราวนี้ให้ความประทับใจว่าผลงานบรรลุผลอย่างเร่งรีบแน่นอน บางทีสิ่งนี้ย่อมไม่นับความกังวลใหญ่หลวงเรื่องความแน่นอนที่ตรงและความแม่นยำถูกต้อง [ของข้อเท็จจริง]

เป็นเวลาประมาณ 5 ปี ที่หนังสือเรื่อง **Brève y verdadera relacion de los successos del Reyno de Camboxa** (S. Pablo de Valladolid, 1604) โดย ฟราย กาบรีเอล เด ซาน อันโตนิโอ (Fray Gabriel de S. Antonio) ได้ดึงดูดข้าพเจ้าให้สนใจมากด้วยความอยากรู้อยากเห็น มันเป็นหนังสือหายากของสถาบันหอสมุดแห่งชาติ (la Bibliothèque nationale intitulé) นายแตร์โนซ์ กงปองส์ (Ternaux Compans) และนายฟรองซีส การ์นิเยร์ (Francis Garnier) ได้ (274) กล่าวถึงหนังสือนี้ หนังสือนี้เป็นหนังสือที่มีได้ถูกตีพิมพ์ ข้าพเจ้าเห็นว่า หนังสือเรื่องนี้สมควรได้รับเกียรติให้มีการศึกษาพิเศษและให้มีการแปล

(274) คุณสมบัติของพยาน ย่อมจำเป็นคุณสมบัตินักเทศน์ให้การ บาทหลวงกาบรีเอล เด ซาน อันโตนิโอ (le P. Fr. Gabriel de San Antonio) เป็นพระนักเทศน์ (Prédicateur) ต้องตาต้องใจของคอนแวนต์แซงต์-โดมินิกแห่งกวาดาลาฆารา (couvent de Saint-Dominique de Guadalajara) เขาได้รับคำสั่งจากท่านมุขนายกมิสซังโธมาสเดกุซมาน (provincial Thomas de Guzman) ให้ขึ้นเรือเมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม ค.ศ. 1594 ที่นครเซบิยา (Séville) พร้อมคณะนักบวชอื่นมากมายที่จะไปหมู่เกาะฟิลิปปินส์ หลังจากพำนักที่นครเม็กซิโก (Mexico) 4 เดือน บาทหลวงซาน อันโตนิโอได้ขึ้นบกที่คาบิเต (Cavite) เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน ค.ศ. 1595 โดยร่วมคณะของอันโตนิโอ เด มอร์ก้า (Antonio de Morga) รองผู้ว่าราชการของหมู่เกาะฟิลิปปินส์ เขาต้องเป็นที่รู้จักมาแล้วด้วยเหตุคุณค่าแห่งคุณปัญญาของเขาและจิตวิญญาณที่ไม่อยู่นิ่ง เพราะแทนที่จะส่งเขาไปแสดงธรรมแก่บรรดาชาวเกาะลูซอน (Igorrotes) หรือชาวเกาะบอร์เนียว (Bornéotes) ท่านบาทหลวงอาโลนโซ ซิเมเนส (Alonso Ximenes) มุขนายกมิสซังแห่งโดมินิกัน (le Provincial des dominicains) ที่ฟิลิปปินส์กลับเก็บตัวเขาไว้ที่มะนิลา “เพื่อเทศน์ชาวคาสติล (Castillans, ชาวสเปน) เพื่อรับใช้ผู้ว่าราชการและศาสนจักร ณ มหาวิหาร (l'église cathédrale) และปฏิบัติศาสนกิจของคณะนิกาย” นี่คือนักผู้ว่าราชการลูยส์ เปเรซ ดัสมารีญัส (D. Luis Pérez Dasmarinas) มอบหมายให้หาทุนรอนที่จำเป็นสำหรับการส่งทหาร

ครั้งแรกไปกัมพูชา เขาได้เป็นผู้ไปรดาบ (confess) แก่ผู้ว่าราชการคนสืบต่อจากท่านนั้นคือ ฟรานซิสโก เต โย เด กุซมาน (D. Francisco Tello de Guzman) และดร.อันโตนิโอเดมอร์การองผู้ว่าราชการ ท่านผู้ว่าราชการปรึกษาท่านรองผู้ว่าราชการในทุกโอกาสวาระ [บาทหลวงซัน อันโตนิโอ กล่าวไว้] “เขาทั้งหลาย (275) พุดคุยกับข้าพเจ้าหลายครั้งด้วยเรื่องที่ย้ำพเจ้าได้พุดไปแล้วและเรื่องอื่นที่สำคัญ น้อยกว่า และเมื่อสิ่งเหล่านี้ปรากฏว่าสอดคล้องกับการรับใช้พระเป็นเจ้าและ V.M. [?] พวกเขาก็ลง มติให้ส่งข้าพเจ้าไปสเปน โดยผ่านมะละกาและอินเดีย เพื่อดำเนินการเรื่องดังกล่าวและการอื่น”

(275) ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1598 เขา [ซัน อันโตนิโอ] ได้ละจากมะนิลา ผ่านบินตัน (Bintan) และไปถึงมะละกา ณ ที่ซึ่งเขาได้พำนักอยู่ 2 ปี จากมะละกา เขาไปกัว (Goa) เยือนชายฝั่ง ทะเลนิโคบาร์ (les Nicobar) เกาะศรีลังกา นคปาตัม (Nagapatam) ทรวันโจเร (Travancore) ฟิสนคร (Bisnagar) เลอ มาดูเร (le Madouré) โคชิน (Cochin) และขึ้นบกที่กัว (Goa) ในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1601

ใน ค.ศ. 1603 เขาได้เดินทางออกจากเมืองกัวไปสเปน ณ ที่ซึ่งเขาได้ขึ้นบกหลังจาก การเดินเรือ 6 เดือน ณ ที่นั่น โดยความช่วยเหลือจากสิ่งที่เขาได้เห็นและข้อมูลชั้นหนึ่งที่ได้รับจาก นาย แก่เขา เขาพิมพ์บันทึกความทรงจำเรื่อง **Brève et véridique relation** ใน ค.ศ. 1604 หนังสือนี้ถูก กำหนดลิขสิทธิ์ให้สำนักพิมพ์เจ้าแผ่นดินเข้ากับการส่งทหารไปกัมพูชา ถ้าเด มอร์กาและรัฐบาล ฟิลิปปีนส์คัดค้าน โครงการนี้อย่างเจ็บ ๆ บรรดาคณะนิกายและโดยเฉพาะคณะนิกายโดมินิกัน อุปถัมภ์โครงการนี้อย่างอบอุ่น สภาแห่งอินเดีย (le Conseil des Indes) [คล้าย] ตามบาทหลวงซัน อันโตนิโอ ก็ให้ความอนุเคราะห์ ท่านกงต์ เด ไบเลน (le comte de Bailén) ผู้มั่งคั่งและเต็มไปด้วยความกระตือรือร้นก็ไปวประกาศเองว่าพร้อมที่จะพยายามดำเนินการ เขาไม่ขาดพระราชดำริ เห็นชอบของพระเจ้าแผ่นดินเลย ทั้งสองฝ่ายได้ตั้งพระองค์เป็นฝ่ายตน ท่านกงต์ เด ไบเลน ได้ คาดหมายรอคอยปฏิบัติการ การส่งทหารไม่เกิดขึ้นเลยหรือ ? เรื่องนี้ยังคงถูกเพิกเฉย ไม่มีข่าวคราว เลยจนถึงบัดนี้

เงินออมของหนังสือ **Brève et véridique relation** (276) ย่อมแสดงผลประโยชน์ได้ ทั้งหมด “สำหรับผู้เห็นและยินยอมสิ่งนี้ได้ดีกว่านี้ สิ่งนี้คือสิ่งที่ได้ปฏิบัติในจดหมายเหตุระยะทาง ฉบับนี้ ข้าพเจ้าแบ่งจดหมายเหตุนี้เป็นสามส่วน [ภาค] แบ่งส่วนเป็นบท แบ่งบทเป็นตอน ๆ แต่ละตอน

มีชื่อเรื่อง (titre) โดยเฉพาะในส่วนแรก ข้าพเจ้าเล่าการเดินทางของพลเอกกาโยนาโด (général Gallinato) ส่วนที่สอง เป็นเรื่องการเดินทางของลุยส์ เปเรซ ดัสมารีญัส (D. Luis Pérez Dasmariñas) ส่วนที่สาม เป็นเรื่องการเดินทางของข้าพเจ้าโดยผ่านทั่วโลก ตั้งแต่ข้าพเจ้าละทิ้งสเปนจนถึงข้าพเจ้าได้เดินทางกลับไปสเปน”

(276) เอกสารนี้เต็มไปด้วยความกระตือรือร้นในรสชาตินั้น เอกสารนั้นเป็นเอกสารแท้จริงดั้งเดิม (original) มาก และสอดคล้องในด้านทุกประเด็นสำคัญกับเรื่องเล่าของดอกเตอร์ เด มอร์กาบาทหลวงอดัวร์เต และภราดรริบาเดเนย์รา (Fr. Ribadeneyra) ถ้าแยกความคิดของพวกเขาก่อนเสีย เขาเติมเต็มช่องว่างบ่อยมากด้วยความเห็น และทุกสิ่งทั้งหมดที่มีได้เป็นประโยชน์โดยตรงต่อการศึกษาเรื่องสเปนใช้กำลังทหารเข้าแทรกแซง (l'intervention espagnole) [หนังสือของเขา] ก็ยังคงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเพื่อเข้าใจประวัติศาสตร์อาณานิคมของสเปนผู้ทรงอำนาจแต่ผู้เดียวและทรงอำนาจเด็ดขาดแห่งศตวรรษที่ 17

หนังสือของซัน อันโตนิโอ ปรากฏเป็นหนังสือที่ทำให้ข้าพเจ้าเกิดความสนใจในหนังสืออื่น: ก่อนอื่นหนังสือนี้ปลุกกระตุ้นให้ตื่น ก่อเกิดความสงสัยมากเรื่องความจริงแท้ (authenticité) ของลำพังแต่เรื่องท่องจำ (Récit) ฉบับเดียวที่พวกเราเมื่อถึงบัดนี้ที่เป็นเรื่องท่องจำฉบับฝรั่งเศสว่าด้วยเหตุการณ์ทั้งหลายของกัมพูชา หนังสืออื่นนั่นคือ **le Mémoire** ของ คริสโตบัล เด มาเก เด ม้านคานเด (Christoval de Jaque de Mancañed) แปลโดยนายแตรโนซ์ กงปองส์ (Ternaux-Compans)

ในที่นี้ ข้าพเจ้าไม่พิจารณาคำถามหนึ่งอย่างลึกซึ้ง เป็นคำถามที่ข้าพเจ้าเสนอเองที่จะย้อนกลับไป เป็นการพิจารณาคำถามที่ซ้ามากและยากมากจนต้องตั้งหลักด้วยความมั่นใจเด็ดขาดทีเดียวว่า มีการพลิกแพลงฉ้อฉลหรือการทำให้ลึกลับหรือไม่ ทั้งนี้ ย่อมมีสิทธิ์ที่จะตั้งข้อสงสัยซึ่งมีลักษณะไม่เป็นวิทยาศาสตร์ (เพื่อไม่กล่าวมากนัก) ที่มีการตีพิมพ์ฉบับแปลโดยปราศจากอย่างน้อยที่สุด คำบอก (277) กล่าวหมายเหตุ (notice) หรือคำบอกกล่าวเล็กน้อยที่สุดที่ระบุความเป็นมาแต่ต้นของต้นฉบับและแหล่งเก็บต้นฉบับดั้งเดิม (original) ความไม่ใส่ใจปล่อยปละละเลยของนายแตรโนซ์ กงปองส์ นั้นใหญ่เหลือล้น ผ่านเลยมาตรการทั้งหมดไป [ดังจะเห็นได้ว่า] ในฐานะที่

เขาเป็นผู้จัดบรรณานุกรมอย่างชำนาญยิ่ง เขาไม่พลาดเลยที่จะให้การอ้างอิงทุกประการที่หวังได้ไว้
ท้ายหน้าแรกของฉบับแปลของเขา เขาได้ให้การอ้างอิงว่าด้วยหนังสือของเด มอร์กา เด ริบาเดเนอีรา
กาปริเอล เด ซาน อันโตนิโอ เป็นต้น

(277) จนกระทั่งถึงบัดนี้ นายเตร็นซ์ กงปองส์ได้เป็นผู้เดียวที่ยืนยันหนังสือของ คริสโตบัล เด
ฆาเก เด มันคานเด (Christoval de Jaque de Mancaed) ว่ามีอยู่จริง ข้าพเจ้าไม่สามารถค้นพบ
ร่องรอยหนังสือนั้นในบรรดางานวิจัยส่วนตัวเลยที่จำกัดขอบเขตของเนื้อเรื่องและประสบ
ความสำเร็จอย่างรวดเร็วในสเปน บรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิตที่ข้าพเจ้าสามารถปรึกษาด้วยและ
นายเรอทานา (M. W. E. Retana) ผู้เชี่ยวชาญพิเศษ ชื่อชื่อก็ไม่มีความรู้เรื่องเอกสารตัวเขียนเหมือนกัน
โชนี่ปรากฏว่าสงวนไว้บัดนี้แก่ผู้แปลแต่ผู้เดียว

ดังที่เขาเป็นผู้ส่งส่งยั้ง คริสโตบัล เด ฆาเก ไม่อาจถูกพิสูจน์ตัวตนได้จากบรรดาบุคคล
ผู้นำนามของโลส ริโอส (los Rios) ไว้ในบรรดาจดหมายเหตุสเปนว่าด้วยกัมพูชา อย่างน้อยที่สุด
สิ่งนั้นเป็นสิ่งประหลาดพิกล สิ่งซึ่งยิ่งกว่านั้นอีกคือ การเห็นคริสโตบัล เด ฆาเก ผู้เป็นประจักษ์
พยานพัวพันข้องเกี่ยวในทุกเหตุการณ์ที่เขาเล่าใน ค.ศ. 1606 ได้เรียกเบโยโซในไม่ช้าว่า เปโดร
(Pedro) (หน้า 252) แล้วเรียกว่า เดียโก (Diego) (หน้า 253) แล้วเรียกว่า เปโดรอีก ทำให้ชื่อของ
เดียโก อควาร์เต (Diego Aduarte) ค่อยค่าลงเสมอ ซึ่งนี้ก็กลับกลายเป็นไม่ช้าเป็นเดียโก เด บัสตา
(Diego de Vasta) (หน้า 270) ในไม่ช้าเป็นเดียโก เด บาร์เต (Diego de Varte) (หน้า 274) (278) นาม
ที่เกี่ยวกับศาสนาน่าเลื่อมใสศรัทธาเป็นนามที่รู้จักกันก็ได้ถูกอ้างอิงอย่างถูกต้องเท่านั้นในพระราชสาส์น
ในพระโองการ (Prauncar) [พระเจ้ากรุงกัมพูชา] (หน้า 302) แต่อันโตนิโอเดมอร์กา ในหนังสือเรื่อง **Sucesos**
ของเขาได้ให้สำเนาของพระราชสาส์นแล้ว มันเป็นความจริงว่าด้วยความวอกวนน่าประหลาด
นักเขียนหนุ่ม [คริสโตบัล เด ฆาเก] ได้ประกาศตั้งแต่แรกเริ่มของจดหมายเหตุระยะทางของเขาว่า
เมื่ออายุ 18 ปี เขาได้ออกเดินทางสู่ดินแดนอินดิส (des Indes) ในบั้นปลาย หลังจากการเดินทาง
หลายครั้ง เป็นเวลา 14 ปี เขามีอายุ 30 ปี [32 ปี]

(278) ถ้าความเพิกเฉยทอดทิ้งเช่นนั้นนั้นอาจจะเป็นเรื่องกล่าวหาอย่างร้ายแรงได้ต่อ
บรรณาธิการหรือต่อผู้คัดลอกที่รอบคอบพิถีพิถันน้อยเกินไป ท่วงทีลีลาการเขียนทั่วไปของบันทึก
ความทรงจำมิได้เป็นที่ประหลาดใจน้อยเลย ถ้าคิดว่าใครคือผู้ที่บันทึกกล่าวถึง คนไหนคือผู้เขียน

แน่นอนทีเดียว ไม่มีใครสามารถเรียกร่องเขาพร้อมพระเจ้าฟิลิปที่ 3 (Philippe III) ได้ให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตนมากต่อบรรดานักบวช อาทิ อดัวร์เต ริบาเดเนอีรา ซัน อันโตนิโอ หรือให้นับถือข้าราชการชั้นสูง เช่น เด มอร์กา อย่างจริงจังและลึกซึ้งแต่ในสเปนที่เกี่ยวกับระบบราชาธิปไตยมาก ในศตวรรษที่ 17 และในงานเขียนที่กำหนดให้ทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อทออดพระเนตร โดยปราศจากความสงสัยเลยว่า ย่อมปรากฏความไม่เข้ากันไม่เหมาะสมที่ผู้เขียนเสนอตนเองก่อนเลยในการเริ่มต้นอย่างกระฉับกระเฉงต่อกิล บลัส (la Gil Blas [บลัส รุยซ์ ?]) ต่อมาก็เข้าข้างพระเจ้าแผ่นดินทูลอ้อนวอนแล้วทออดทั้งพระองค์ไปหลายหน้ากระดาษไกลกว่านั้น ผู้เขียนกล่าวต่อที่สาธุระแสดงความเห็นเปิดเผย อาจกล่าวได้ว่า เพื่อตัดสินสิ่งซึ่งเขาได้ดำเนินสืบไปข้างหน้าและหวนกลับมาหาพระเจ้าฟิลิปที่ 3 ท้ายสุด ทั้งนี้เป็นไปอย่างอิสระสง่าผ่าเผย และปราศจากแบบแผนแม้แต่น้อยของความเคารพนับถือ สิ่งนี้เป็นไปได้หรือ (279) ใน ค.ศ. 1606 โดยเฉพาะจากฝ่ายกัปตันหนุ่มวัย 32 ปี ผู้ไร้ชื่อและปราศจากโชคกลาง ? ข้าพเจ้ามีความสงสัยในเรื่องนี้

(279) เมื่อพิจารณาถึงซึ่งถึงกันซึ่งกันของเรื่องเล่าของเขา ที่สมบูรณ์ที่สุด น่าตื่นตื้นน่าจับใจที่สุดที่ยังเป็นข้อเท็จจริงของบรรดาเหตุการณ์ของกัมพูชา ก็จะประหลาดใจที่จะระบุว่า เมื่อรวมความคิดหลักของจดหมายเหตุระยะทางของริบาเดเนอีรา เด มอร์กา อดัวร์เต กาบรีเอล เด ซัน อันโตนิโอ มันเป็นโมเสกหล่อหลอมทั้งหมดเข้าด้วยกันอย่างน่าชมเชย แม้บาทหลวง เด ซัน อันโตนิโอ เป็นคนารู้จักกันน้อยที่สุดอย่างแน่นอน เป็นผู้มีส่วนร่วมน้อยที่สุดเท่าที่ปรากฏตามลำพัง ถ้าสามารถยอมรับการดำรงคงอยู่ของการประพันธ์ตั้งแต่แรกเริ่มของบรรดาหน้าตาต่างๆ ที่คล้ายกันมากคือ หนังสือของซัน อันโตนิโอและคริสโตบัล เด ฆาเก ณ ที่ซึ่งผู้เขียนสองคนถูกดึง จนกระทั่งถึงสิ่งซึ่งมีการจัดวางไว้วันนี้ มีโอกาสยิ่งใหญ่สำหรับหนังสือเรื่อง **Brève et véridique relation** ที่มีอายุจาก ค.ศ. 1604 ที่จะปลุกความทรงจำของ คริสโตบัล เด ฆาเก อย่างโดดเด่นอีกครั้งหนึ่ง ขณะที่เขาแต่งหนังสือเมื่อ ค.ศ. 1606

สิ่งซึ่งไม่ทราบที่จะปฏิเสธหนังสือของคริสโตบัล เด ฆาเก [คือ] นี่คือการรู้จักผสมองค์ประกอบแปลก ๆ ทั้งหลายเหล่านั้น [เข้าด้วยกัน] ด้วยศิลปะมาก รู้จักการแต่งบันทึกความทรงจำของเขา ปลุกเร้าจากจุดมุ่งหมายหนึ่งไปสู่อีกจุดมุ่งหมายหนึ่งแห่งความอยากรู้อยากเห็นมีรู้เห็น้อยหน้า และเป็นความอยากรู้อยากเห็นที่เป็นระบบและเป็นจุดมุ่งหมายแห่งความกระตือรือร้นทางวรรณคดี

ทั้งหมดล้วนน่าสนใจสำหรับเขาและเขาค้นหาที่จะตระหนักรู้ทั้งหมด ทุ่มเทกายใจไปกับการวัด น้ำลึกของท่าเรือ หรือวัดละติจูดของแหลม ไปจนถึงความแม่นยำที่ยังตรงทางคณิตศาสตร์อย่าง ล้นเหลือซึ่งเขาสามารถประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสมตามยุคสมัยดีกว่า เขาทำให้ความสมเหตุสมผล ของเหตุการณ์ทั้งหลายสืบสน (280) เขามองเหตุการณ์ทั้งหลายในมวลหมู่เดียวกัน ยิ่งกว่านั้น เขาไปเกือบไกลเกินไปว่าด้วยบทนั้นโดยลำพัง เขาให้เหตุผลของข้อเท็จจริงแน่นอนน่าประมื่อให้ ในจดหมายเหตุของเขา เช่นเดียวกัน เมื่อเขาไม่มีข้อเท็จจริงที่ช่วยเหลือ [เขา] ได้มากไปกว่า ข้อเท็จจริงอื่น เขาให้ความกระจ่างชัดแก่ข้อเท็จจริงที่ขัดแย้งไม่สอดคล้องกัน หรือเขาถมเติม ช่องว่างของผู้เขียนทั้งหมดที่เขียนในเวลาเดียวกันกับเขา ดังที่เขาได้ทำนายล่วงหน้า โดยจิตวิทยาที่ รอบคอบเห็นการณ์ไกลมากนี้ เขาใกล้เคียงกับเรามากกว่าคนร่วมสมัยของเขา

(280) เขายังเหนือกว่าคนอื่นในด้านการเขียน มหาดเล็ก (page) ผู้รับใช้ขุนนางผู้ยิ่งใหญ่ (grand seigneur) เมื่ออายุ 18 ปี ได้ท่องเที่ยวในประเทศต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายที่สุดแล้ว ได้ เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ มากมายซึ่งตลอดชีวิตของเด มอร์กา อดัวร์เตและคนอื่นเพิกเฉย สิ่งต่างๆ [เหล่านั้น] ล้วนคงที่ที่สุด เต็มไปด้วยความรู้ที่สุด ผสมผสานได้กับกิจการใหญ่มากกว่าตัวเขา ในหนังสือของเขา **Historia del Santo Rosario de la Provincia de Philipinas** บาทหลวงอดัวร์เตพร้อมความอวดรู้ อย่างไม่รู้เดียงสาของด็อกเตอร์อัลคาลา (docteur d' Alcalá) ได้พัฒนาเกียรติคุณทั้งปวงของการ ประพันธ์อย่างดีและโดยเฉพาะครรรชนีอันดีเลิศไป แต่หนังสือของเขาได้ถูกทำขึ้นอย่างเลวและ ครรรชนีน่าเกลียด กาบรีเอล เด ซัน อัน โตนีโอ ก่อนจะเริ่มต้นตำเรื่อง โดยให้แผนการเล่า แต่ละตอน ต่อแต่ละตอน แต่ตอนทั้งหลายถูกจัดวางไว้คล้ายกันเนื่อง ๆ เหมือนขวดเปล่า ข้างขวดเปล่านี้มี เรื่องราวจุดประสงค์ทั้งหลายนอนแผ่กระจายไว้ระเบียบทั้งที่เป็นเรื่องราวจุดประสงค์ที่ขวดเปล่า เหล่านั้นต้องบรรจุไว้ [หมายความว่า แต่ละตอนไว้เรื่องราวจุดประสงค์ เหมือนขวดว่างเปล่า] ใน หนังสือของคริสโตบัล เด ฆาก การเล่าเรื่องมีความสมคูลหนุนเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นจนจบอย่าง รวมกันแนบแน่นและมีสีสัน แต่งแต้มด้วยขนนกเป็นครั้งเป็นคราวด้วยสำนวนโวหารแบบสเปน – คาสติล (castillane) และโพรยปรายไปทั่วในโอกาสเวลาอันเหมาะสมด้วยคำสุนทรพจน์น้อย ๆ ต่อ ท่านติเต-ลิเว (Tite-Live)⁽¹³⁾ ในเรื่องเล่าของการกระทำหนึ่ง [เล่าเหตุการณ์] หรือก่อนการสู้รบ หรือ เรื่องเล่าคำสุนทรพจน์นั้น ย่อมทำให้ตระหนักได้มิใช่น้อยในคำสุนทรพจน์ของมอนเตซูมา

(Montézuma)⁽¹⁴⁾ ต่อชาวสเปน (281) บรรดาวีรบุรุษของนายแตรโนซ์-กงปองส์ เป็นชาวโมโร (Moros)⁽¹⁵⁾ ของหมู่เกาะฟิลิปปินส์ยอมรับคำสั่งทรพจน์ที่อาจหาญกล้ามาก่อนจะสู้รบเหมือน กอร์เกวรา (Corcuera) ผู้ลี้ชื่อ หรือบรรดาชาวสเปนคาสติล อาทิ บัลส รุยซ์ เด เอิร์นนาน กอนซาเลซ (281) ในเนื้อเรื่องที่แยบยลมาก เป็นการง่ายที่จะล่อใจให้บรรดาผู้ทรงคุณวุฒิสนใจเรื่องข้อ สงสัยทั้งหมดนี้มากกว่าจะตัดข้อสงสัยเหล่านั้นไป ความศรัทธาที่ดึงามของนายแตรโนซ์-กงปองส์ มิได้เป็นที่หวาดระแวง แต่เขาอาจตกเป็นเหยื่อของการเย้ยหยัน (l'ironie) หรือเป็นเหยื่อของความ เกียจคร้านของผู้จัดต้นฉบับสเปน: เรื่องสนุกชวนหัวตามรสนิยมของเมรีเม (Mérimée)⁽¹⁶⁾ สามารถดำรง คงอยู่ทั่วไปและอยู่ในทุกระดับ

การศึกษาเรื่อง **Brève et véridique** ของบาทหลวง กาบรีเอล เด ซัน อันโตนิโอ มีผล เจริญน้อยกว่าการปลุกความไม่วางใจของข้าพเจ้าในด้านการแปลของนายแตรโนซ์-กงปองส์ การ แปลนั้นกึ่งให้ความแน่นอนแก่ข้าพเจ้าว่า ลำพังเอกสารจดหมายเหตุ (archives) อาจทำให้เห็นการ เเชิญชวนของชาวสเปนในอินโดจีน ข้าพเจ้าได้กำไรจากพันธกิจทางการที่ได้ไปสเปนและ โปรตุเกส เพื่อสืบค้นในหอสมุดซึ่งปรากฏต่อข้าพเจ้าว่า หอสมุดเหล่านี้ต้องรับเอกสารซึ่งเป็นของ โจร เอกสารทั้งหลายมีลักษณะ [เป็นของโจร] ตามกิจการเหล่านั้น [การรับของโจร] ข้าพเจ้าได้เพียร พยายามมากโดยเฉพาะกับบรรดาจดหมายเหตุของสเปนที่ซิมันกัส (Simancas) บรรดาจดหมายเหตุ (282) ทั่วไปของดินแดนอินดิส (des Indes) ที่นครเซบิยา (Séville) บรรดาเอกสารจดหมายเหตุของ ลา ตอร์เร โด ตอมโบ (la Torre do Tombo) ที่นครลิสบอน (Lisbonne) หอสมุดและเอกสารจดหมายเหตุ ของนครมาดริด (Madrid) และนครบายาโดลิด (Valladolid)

(282) บายาโดลิดมิได้เป็นที่น่าสนใจในสายตาข้าพเจ้าในฐานะที่เป็นนครหลวงเก่าแก่ของ ราชอาณาจักรและของพระเจ้าฟิลิปที่ 2 เท่านั้น นครนี้ยังมีคอนแวนต์ (le couvent) และปราสาทจากข้อ สงสัยเลยว่ามีเอกสารจดหมายเหตุของซัน ปาโบล (San Pablo) ณ ที่ซึ่งบาทหลวง กาบรีเอล เด ซัน อันโตนิโอ ได้จัดพิมพ์หนังสือของเขาเรื่อง **Brève et véridique relation** ซิมันกัส (Simancas) [ซึ่งเป็น] คลังเอกสารจดหมายเหตุทั่วไปของราชอาณาจักรต้องโอนย้ายต้นฉบับทั้งหมด (Textes) ที่เป็นเรื่อง เกี่ยวกับอาณานิคมของสเปน ใน ค.ศ. 1784 ไปที่หอจดหมายเหตุของอินเดีย (l' Archivo de Indias) ของนครเซบิยา (Séville) แต่บรรดาหอสมุดและเอกสารจดหมายเหตุไม่เคยทอดทิ้งปล่อยตนเอง

ให้ถูกปล้นสะดมโดยสิ้นเชิง ข้าพเจ้าได้นับดู ณ ที่นั้น ค้นพบด้วยความโล่งอก ข้าพเจ้ามิได้ถูกหลอกลวง นครลิสบอนต้องเก็บข้อมูลมีค่ายิ่งเรื่องจดหมายเหตุระยะทางของอินเดียโปรตุเกส (1' Inde portugaise [ดินแดนตะวันออกส่วนที่เป็นอาณานิคมของโปรตุเกส]) และ (283) อินโดจีน ณ นครมาดริด หอสมุดแห่งชาติและแผนกขุมขุมเอกสารหลวง (royal document) ของดินแดนอินดีสตะวันออก (le Cedulaire indico) ของจดหมายเหตุประวัติศาสตร์แห่งชาติ หอสมุดและพิพิธภัณฑ์แห่งโพ้นทะเลและหอสมุดของพระเจ้าแผ่นดิน ล้วนน่าจะมีขีดความสามารถที่จะได้รับความประหลาดใจอย่างมีความสุข เซบิยาต้องอนุรักษ์ต้นฉบับทางการทั้งหมด ส่วนใหญ่มากเป็นเรื่องการส่งทหารไปกัมพูชา

(283) อาจกล่าวได้ว่า ความคาดหวังของข้าพเจ้าได้เป็นจริงและมากกว่านั้น เพราะข้าพเจ้าได้รับการต้อนรับโดยทั่วไปด้วยอัธยาศัยไมตรีดีสมบูรณ์ที่สุด นี่คือนี่ที่ใคร่ขอแสดงคือ บัญชีเอกสาร เอกสารที่น่าจะถูกต้องพิมพ์ตามหลังการพิมพ์หนังสือ **Brève et véridique relation des événements du Cambodge** (283-91) [รายการเอกสารสเปนเรื่องการส่งทหารไปกัมพูชา มีหลายฉบับได้พรรณนากรุงสยามด้วย]

(291) ข้าพเจ้าใคร่ขอเสริมว่า ถ้ามันเป็นไปไม่ได้สำหรับข้าพเจ้าที่จะค้นพบเอกสารตัวเขียนของจดหมายเหตุระยะทางของคริสโตบัล เด มาเก และเอกสาร **Lettres philippines** โดยอันเดรส ลาริซ ดูรินโก (Andrés Lariz Durango) เอกสารนี้ประกอบด้วยรายละเอียดจำนวนมากเรื่องการส่งทหารไปกัมพูชาและบัญชีรายชื่อชาวสเปนผู้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ครั้งนั้น ด้วยความเห็นชาตินิยมของนายเรอทานา (M. W. E. Retana) ข้าพเจ้าสามารถมั่นใจเองได้ว่า โดยความละเอียดพิถีพิถันของพวกเขาเอง หอสมุดของสมาคมยาสูบทั่วไปแห่งฟิลิปปินส์ ณ บาร์เซโลเน (la Compagnie générale des tabacs des Philippines de Barcelone) ณ ที่ซึ่งข้าพเจ้าไม่ได้คิดด้วยความแน่นอนว่าจะค้นหาที่นั่น [กลับ] เก็บจดหมายเหตุระยะทางฉบับสั้นและน่าสนใจมากของเปโดร เซบิล (Pedro Sevil)⁽¹⁷⁾ ผู้ร่วมคณะของบลัส รุยซ์ไปในการส่งทหารไปกัมพูชาครั้งแรก

(292) ในบันทึกความทรงจำของเขา กับต้นเปโดร เซบิล (สะกด Sebil หรือ Sevil) ได้เล่าเรื่องทั้งหมดที่เขารู้อย่างย่อ ๆ เมื่อเขารู้ว่าท่านกงต์ เด ไบเลน (le comte de Bailén) เต็มไปด้วยความเกรงกลัวว่า [ที่จะเป็นผู้นำ] การส่งทหารครั้งที่ 3 เขาก็ได้เสนอตนเองเป็นผู้บัญชาการแทน สิ่งนี้เป็นการพิสูจน์

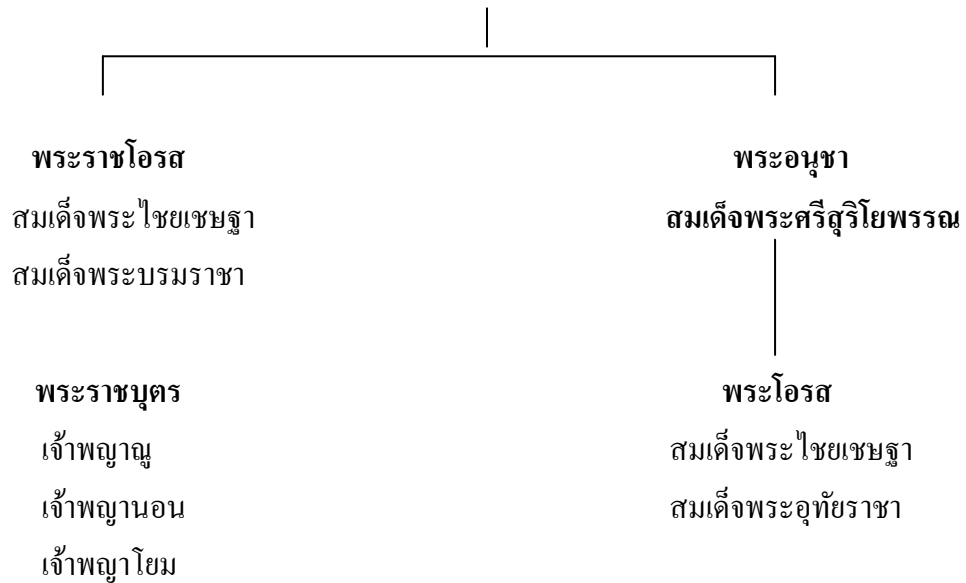

เขาได้วินิจฉัยเรื่องตามการพิสูจน์ เป็นการวินิจฉัยเรื่องการส่งทหารว่าเป็นจริงได้ และ [จะ] บรรลุผล เมื่อเห็นเรื่องนี้ พวกเรามีครั้งนี้ [โอกาส] เพื่อกล่าวด้วยว่า ทุกขั้นตอนของกระบวนการอยู่ในมือ ความมีคัมภีร์ไม่กระจ่างชัดและกุศโลบายก็สว่างกระจ่างขึ้นในตัวของมันเอง เช่นเดียวกัน เราหวังว่าจะพิสูจน์มันให้เห็นจริงได้ในไม่ช้า เมื่อการเผชิญโชคได้พยายามมาแล้ว 1 ศตวรรษก่อนนั้น ณ สเปน การเผชิญโชคนี้เป็นการที่คุ้มค่าอย่างมีต้องสงสัยเลยที่จะได้ครอบครองกัมพูชาและจัมปา (Champa) ภายใต้พระเจ้าฟิลิปที่ 3 เมื่อกระบวนการสเปนล่าอาณานิคมทำให้กระบวนการบาดเจ็บเองเป็นรอยแผลตราตรึงไว้ในใจจากความใหญ่โตมหึมาของกระบวนการ ขนาดของกระบวนการนั้น [ขนาดของจักรวรรดิ] ได้ทำให้เกิดความทุกข์ยากทางการเงินหนักหนา และการบริหารราชการของนครหลวงเลอรัย (292) กระบวนการล่าอาณานิคมได้เริ่มต้นอย่างหาญกล้าพร้อมสรรพและสิ้นสุดลง [กลับกลาย] เป็นละครชั้นต่ำในกุศโลบายจอมปลอมของพระราชสำนักและของคอนแวนต์ ณ ที่ซึ่งความละโมภโภภมากและความทะเยอทะยานแน่นหนามีข้อพิพาทกันบางครั้งด้วยเรื่องกระบวนการล่าอาณานิคมอย่างโง่เขลาอย่างยิ่ง

พระบรมวงศานุวงศ์ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชารามาธิบดี

สมเด็จพระราชโองการ พระบรมราชารามาธิบดี

(สมเด็จพระนักษัตร) ณ เมืองละแวก

สถานภาพ: นักพระรามเชิงไพรมิได้ทรงสืบเชื้อสายของพระบรมราชารามาธิบดี และสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ หลัฐานพระราชพงศาวดารเขมรแสดงสถานภาพไว้ไม่เหมือนกันที่แน่ชัดมีแต่เพียงว่า นักพระรามเชิงไพรทรงเป็น “พระญาติวงศ์”

ที่มา : จัดลำดับตาม “พงศาวดารละแวก,” ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 70 (ต่อ) – 71, เล่ม 44 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า 243-46.

ลำดับการสืบราชย์ตามพงศาวดารละแวก
สมเด็จพระราชโองการ พระบรมราชารามาธิราชธิบดี

ณ เมืองละแวก

สมเด็จพระรามาธิบดี ณ เมืองศรีสุนทร

(นักพระรามเชิงไพร, พ.ศ. 2138-2139)

สมเด็จพระรามาธิบดี (นักนอน)**
ณ เมืองทมอคุณ (พ.ศ. 2139)

สมเด็จพระรามาธิบดี (นักญ)**
ณ เมืองศรีสุนทร (พ.ศ. 2139)

สมเด็จพระบรมราชา ณ เมืองศรีสุนทร*

(พ.ศ. 2140-2142)

สมเด็จพระบรมราชา (เจ้าพญานอน)**

(พ.ศ. 2142-2144)

สมเด็จพระแก้วฟ้า (เจ้าพญาโยม)**

(พ.ศ. 2144-2145)

สมเด็จพระราชโองการ พระบรมราชารามาธิราชธิบดี

ศรีสุริโยพรรณธรรมิกราชา

(พ.ศ. 2144-2161)

สมเด็จพระไชยเชษฐา

ตั้งแต่ พ.ศ. 2161

* พระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชารามาธิราชธิบดี (สมเด็จพระนักพระสัตธา)

** พระราชบุตรในสมเด็จพระบรมราชารามาธิราชธิบดี (สมเด็จพระนักพระสัตธา)

ลำดับการสืบราชย์สายสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ

สมเด็จพระราชโอรังการ พระบรมราชารามาธิราชธิบดีศรีสุริโยพรรณธรรมิกราชา

(พ.ศ. 2144-2156 ปราบرابคาบ)

(พ.ศ. 2156-2161 ครองราชย์)

สมเด็จพระไชยเชษฐา

ตั้งแต่ พ.ศ. 2161

ที่มา: “พงสาวดารละแวก,” ใน **ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 70 (ต่อ) – 71**, เล่ม 44 (พระนคร: โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2512), หน้า 266-88; และ “พงสาวดารละแวก,” ใน **ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 71 (ต่อ) – 73**,
เล่ม 45 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า 1-57.

เชิงอรรถ

¹เชิงอรรถข้อ 1 ของต้นฉบับบทความ หน้า 256 ได้ยกตัวอย่างว่า พระญาติองค์หนึ่งของสมเด็จพระนโรดม (Norodom) ได้ทรงเปลี่ยนพระปรมาภิไธยและพระนามของสมเด็จพระนโรดมและของบรรดาพระบุตรภักษัตริย์ในพระราชพงศาวดาร โดยทรงกล่าวหาว่า พระปรมาภิไธยและพระนามเดิม “ไม่งามเพียงพอ”

²ตามการศึกษาวิเคราะห์ของนายไมเคิล วิคเคอรี (Michael Vickery) พระราชพงศาวดารเขมรฉบับแปลของนายคูคาร์ต์ เดอ ลาเกรและนายฟรองซีส การ์นิเยร์ ได้แก่

1. พระราชพงศาวดารลำดับกษัตริย์ (Robal Khsât, “Succession of Kings [แปลเป็นไทย โดยผู้แปล]”) เป็นฉบับหลวงแต่งโดยออกญาวังสาสรรเพชญ์ (Okñā Vansā sarbej) ชื่อ นอง (Nong) เมื่อประมาณ ค.ศ. 1818 (พ.ศ. 2361) นายคูคาร์ต์ เดอ ลาเกรและนายฟรองซีส การ์นิเยร์แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส นายการ์นิเยร์ได้พิมพ์เผยแพร่ในระหว่าง ค.ศ. 1871-1872 (พ.ศ. 2414-2415) พระราชพงศาวดารฉบับนี้มีชื่ออย่างย่อว่า **ฉบับนอง (Nong Chronicle)** ถือเป็นฉบับเก่าแก่ที่รู้จักกันดี

2. “Chronique royale du Cambodge.” เป็นพระราชพงศาวดารที่ประมวลจากพระราชพงศาวดารและหลักฐานอื่นที่รู้จักกันดีในเวลานั้น นายฟรองซีส การ์นิเยร์ได้พิมพ์เผยแพร่ฉบับนี้ใน ค.ศ. 1873 (พ.ศ. 2416)

3. “Liste Chronologique des rois du Cambodge.” [บัญชีลำดับกษัตริย์]. เป็นฉบับที่แปลมาจากฉบับ Ampāl Khsatr (“All the Kings,” [เหล่ากษัตริย์]) ซึ่งเป็นบัญชีลำดับกษัตริย์ นายลาเกรได้พิมพ์เผยแพร่ในชื่อดังกล่าว

ส่วนนายมูรา (J. Moura) ได้แปลและพิมพ์พระราชพงศาวดารฉบับหนึ่งในชื่อ **Le Royaume du Cambodge**

โปรดดู University Microfilms International, ed., **Cambodia after Angkor : The Chronicular Evidence for the Fourteenth to Sixteenth Centuries**, by Michael Theodore Vickery, vol. 1 (Michigan: University Microfilms International, 1980, an authorized fascimile), pp. 17, 30-31.

³ชื่อเมืองในต้นฉบับเทียบกับชื่อเมืองในพระราชพงสาวดารเขมรฉบับแปลเป็นไทยที่เป็นฉบับหลวง ชื่อเมืองไม่ค่อยจะมีชื่อตรงกัน การแปลครั้งนี้จะแปลชื่อเมืองเป็นชื่อที่ถูกต้องหรือชื่อที่เป็นที่รู้จักคุ้นเคยแล้วเป็นสำคัญ โปรดดูเปรียบเทียบชื่อเมืองในพระราชพงสาวดารเขมรฉบับแปลที่เป็นฉบับหลวง:

“พงสาวดารเมืองละแวก [ฉบับแปลเมื่อ พ.ศ. 2339],” ใน **ประชุมพงสาวดาร ภาค 3 และภาค 4 ตอนต้น**, เล่ม 3 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 175-83.

“พงสาวดารเมืองละแวก ฉบับแปล จ.ศ. 1170 [พ.ศ. 2351],” ใน **ประชุมพงสาวดารภาคที่ 70 (ต่อ) – 71**, เล่ม 44 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า 243-88; และ **ประชุมพงสาวดารภาคที่ 71 (ต่อ) – 73**, เล่ม 45 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า 1-58.

“พงสาวดารเขมร,” ใน **ประชุมพงสาวดาร ภาค 1 ตอนต้น**, เล่ม 1 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 191-307.

⁴โปรดเปรียบเทียบพระปรมาภิไธยและพระนามในต้นฉบับ กับพระปรมาภิไธยและพระนามในพระราชพงสาวดารเขมรฉบับหลวงที่เป็นฉบับแปลของไทยคือ **พงสาวดารเมืองละแวก พงสาวดารละแวก และพงสาวดารเขมร** คำแปลมีความแตกต่างกันบ้างพอสมควรในฉบับทั้งสามกับต้นฉบับบทความนี้

⁵เชิงอรรถข้อ 3 และข้อ 4 ของต้นฉบับ (ปีที่พิมพ์ 1908) หน้า 258 กำหนดดังนี้ :

Apram Langara อ่านว่า Práh alamkāra (เทียบเสียงไทยว่า พระอลังการ)

Prauncar Langara อ่านว่า Práh omkāra alamkāra (เทียบเสียงไทยว่า พระโองการ อลังการ) เมื่อนายองตวน กาบาดง แปลเอกสาร **Brève et Véridique Relation des Événements du Cambodge** และพิมพ์เผยแพร่ใน ค.ศ. 1914 เขาอ่านคำดังกล่าว ดังนี้

เชิงอรรถ⁴⁵ว่า **Apram Langara** เทียบเสียงว่า Prah Alamkara (เทียบเสียงไทยว่า พระอลังการ)

เชิงอรรถข้อ 47 สันนิษฐานว่า **Langara** มาจาก langa เป็นคำสันสกฤต แปลว่า ข้อฝืดแข็ง (“stiff-jointed”), พิการ (“lame”) ต้นฉบับหน้า 10 ระบุว่าพระอลังการมีพระนามเรียกกันเป็นปกติธรรมดาว่า Langara (ถ้าพิจารณาตามคำสันนิษฐานดังกล่าวอาจเรียกอย่างไทยร่วมสมัยว่า ขุนหลวงง่อย)

โปรดดู Gabriel Quiroga de San Antonio, *A Brief and Truthful Relation of Events in the Kingdom of Cambodia* (Bangkok: White Lotus Press, 1998), 111. ฉบับนี้แปลจากฉบับภาษาฝรั่งเศส: Gabriel Quiroga de San Antonio, *Brève et Véridique Relation des Événements du Cambodge*, trans. Antoine Cabaton (Paris: Ernest Leroux, 1914).

พระราชโองการ เป็นคำนำหน้าชื่อเสมือนแสดงยศของพระเจ้าแผ่นดินกัมพูชา ดังปรากฏใน พงศาวดารเมืองสระแวง ฉบับ จ.ศ. 1158 (พ.ศ. 2339) และพงศาวดารสระแวงฉบับแปล จ.ศ. 1170 (พ.ศ. 2351) พระปรมาภิไธยนำหน้าด้วยคำ พระราชโองการ เช่น “สมเด็จพระราชโองการ พระบรมราชารามาธิบัติ [พิมพ์ตัวหนาของผู้แปล]” คำพระราชโองการยังเป็นคำใช้เรียกแทนพระปรมาภิไธย ปรากฏทั่วไปในพระราชพงศาวดารสองฉบับนั้น แม้แต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ หนังสือเก่าก็เรียกกษัตริย์ว่า พระโองการ ตัวอย่างได้ในพระราชวิจารณ์ จดหมายเหตุทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ), พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2540), หน้า 22, 30 และ 34. คำ พระราชโองการหรือพระโองการ เป็นคำประธานใช้เรียกพระมหากษัตริย์ เช่น “พระโองการปราบราบเรียบ” (หน้า 34) “พระโองการตรัสว่า” (หน้า 22) “พระโองการ” ยังใช้ในความหมายว่าเป็นคำนาม แปลว่า คำสั่ง เช่น “มีพระราชโองการรับสั่ง” อาจกล่าวได้ว่า ทั้งกัมพูชาและไทยมีความนิยมใช้คำ โองการ ในสองลักษณะ แต่ไทยไม่ใช้ พระราชโองการ นำหน้าพระปรมาภิไธยแบบกัมพูชา

‘สันนิษฐานว่า ข้อความตอนนี้ส่วนใหญ่คัดลอกมาจากพระราชพงศาวดารเขมร ดังตัวอย่างในที่นี้ จากพงศาวดารเขมร :

“...พระองค์ [สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามามาธิบัติ] สบพระราชฤไทยด้วยสมเด็จพระราชบุตรทั้งสองพระองค์ ให้ทรงราชย์เป็นเสด็จกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ พระราชบุตรผู้พี่นั้นปีวอก พระชันษาได้ 10 ปี ... พระราชบุตรผู้น้อยนั้นปีชวด พระชันษาได้ 6 ปี ... พระบาทบรมบพิตรทั้งสามพระองค์ทรงราชย์” (“พงศาวดารเขมร,” ใน *ประชุมพงศาวดารภาค 1 ตอนต้น*, เล่ม 1, หน้า 200-201 ; และอีกตำนาน : นายพันตรีหลวงเรืองเดชนันต์ (ทองดี ชนรัชต์), ผู้แปล, *ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา* (พระนคร: สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2513, หน้า 91).

⁷Ibid.

⁸เชิงอรรถข้อที่ 53 ของ **A Brief and Truthful Relation** ว่า **Omkára Prah bantul** แปลว่า คำสั่งของกษัตริย์ (royal order) คำของกษัตริย์ (royal word) **Omkára Prah bantul** เป็น title [คำเรียกชื่อ ยศ ตำแหน่ง] มากกว่าพระนาม ผู้ซึ่งราชย์นี้ยังมีพระนามอื่นที่ชาวสเปนเรียกคือ **Nacapan Prabantul** (= Nák barom práh bantul [นักบรมพระบัณฑูร]) **Huncar** (= Omkàr [โองการ]) **Nahuncar** (= Nák Omkàr) [นักโองการ] หรือ **Prauncar Prabantul** (= Práh Omkàr práh bantul [พระโองการ พระบัณฑูร]) ดู de San Antonio, **A Brief and Truthful Relation**, 11.

คำ **Nacapan** นี้ อาจจะเทียบเสียงเป็นนักพระราม ใกล้เคียงกับพระนามในพระราชพงศาวดารเขมรฉบับหลวงในพระราชสำนักไทย พงศาวดารละแวกว่า สมเด็จพระรามาชิบดี ส่วน **พงศาวดารเขมร** เรียกว่า สมเด็จพระรามเชิงไพร อีกแห่งว่า นักพระรามเชิงไพร พระรามเชิงไพร ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา ว่า “พระเชษฐาประทับที่เมืองเจียงเปรีย [อ่านเทียบเสียงไทยว่า เชิงไพร]” เรียกกันว่า “พระเชษฐาเจียงเปรีย” โปรดดู “พงศาวดารละแวก,” ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70** (ต่อ-71, เล่ม 44, หน้า 259; “พงศาวดารเขมร,” ใน **ประชุมพงศาวดาร ภาค 1 ตอนต้น**, เล่ม 1, หน้า 201-203 และ **ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา**, หน้า 94-97.

⁹เชิงอรรถข้อ 1 ของต้นฉบับบทความนี้ หน้า 262 ได้ให้ประวัติชีวิตของนายฟิลิปเป เด บริโต นิโคต (Philippe de Brito Nicote) ดังนี้ :

“สุดยอดแห่งอำนาจของบริโตโคตเด่นจากกิตติศัพท์นามฟิลิปเป เด บริโต นิโคต (Philippe de Brito Nicote) เขาเกิดที่นครลิสบอน (Lisbon) บิดาคือ มาร์ควิส เด บริโต (La marquis de Brito) พี่ชายคนหนึ่งคือ เด นิโคต (de Nicote) ผู้เป็นนักกฎหมายแห่งบิลเชอแมน (sieur de Vellemain) เขาเป็นเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสผู้ไม่อยู่นิ่งประจำ ณ ลิสบอนใน ค.ศ. 1560 ฟิลิปเป เด บริโต ได้รับการอบรมเลี้ยงดูบางส่วนที่โลกตะวันออก (Indes orientales [East Indies]) ณ ที่ซึ่งเขาได้ใช้ชีวิตผ่นผ่านไปตั้งแต่อายุ 10 ขวบ บริโตเป็นคนมีสติปัญญามาก กล้าหาญมาก ทะเยอทะยานใฝ่สูง ไร้ศีลธรรมจรรยา ทะนงองอาจที่จะกระทำการด้วยความกระปรี้กระเปร่า เขาเอือมระอาลัทธิธรรมเนียมและภาษาถิ่นของเอเชียเขาได้เป็นที่โปรดปรานของ

พระเจ้ายะไข่ ทรงสถาปนาเขาเป็นจอมทัพ (généralissime) และเพื่อเป็นการพระราชทานตอบแทนความดีความชอบในการศึก ได้ทรงสถาปนาเขาเป็นอุปราช (vice-roi) ของกรุงหงสาวดีที่เขาเพิ่งปราบปรามได้ จดหมายเหตุระยะทางแน่นอนหลายฉบับได้อ้างยืนยันว่า บริโตคือผู้ยึดเอากรุงหงสาวดีเป็นของตนโดยเหตุว่า มีการไม่พิจารณาสิทธิของพระเจ้ายะไข่ เมื่อเขาครอบงำกรุงหงสาวดีได้เกือบ 12 ปี พระเจ้ากรุงอังวะเสด็จยกทัพล้อมป้อมปราการของสิริเยมด้วยกำลังมหาศาลคือ ทหารราบ 15,000 คน ม้า 15,000 ตัว และเรือแพ 3,000 ลำ บริโตต่อต้านอยู่ 48 วัน แต่ต้องยอมจำนนและถูกจับกุมพร้อมบุตรชายของเขา ใน ค.ศ. 1613 นับแต่นั้นมา ท้าวพระยาของอังวะและสยามได้จัดขบวนมิให้พวกโปรตุเกสรวมตัวและจัดตั้งเป็นพลังอำนาจที่อันตรายยิ่งต่อรัฐของตน” (คำแปลโดยผู้แปล) (Antoine Cabaton, “Quelques Documents Espagnols et Portugais sur L’ Indochine aux XVIE et XVIIE Siècles,” *Journal Asiatique*, dixième série, tome XII (1908): 262).

¹⁰เรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกัมพูชามีเอกสารสเปนให้ศึกษาเป็นเบื้องต้นคือ E.H. Blair and James A. Robertson, eds., *The Philippine Islands, 1493-1898*, 55 vols (Ohio: The A.H. Clark Company, 1903-1909) มีการแปลเอกสารสเปนดังกล่าวเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา: จันทรฉาย ภัคอุทิม, ผู้แปล, *กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน* (กรุงเทพมหานคร: สมาคมประวัติศาสตร์ฯ, 2532) และมีการศึกษาเอกสารสเปนเป็นเบื้องต้น: จันทรฉาย ภัคอุทิม, “*The Philippine Islands, 1493-1898: การศึกษากรณีตัวอย่างเอกสารสเปนที่เกี่ยวข้องกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้*” (เอกสารทางวิชาการประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่องเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: คาบสมุทรและกลุ่มเกาะ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ท่าพระ, กรุงเทพมหานคร, ระหว่างวันที่ 23-28 มิถุนายน พ.ศ. 2535). พิมพ์เผยแพร่ใน *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: คาบสมุทรและกลุ่มเกาะ* (นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535); และจันทรฉาย ภัคอุทิม, “*กรุงศรีอยุธยากับความสัมพันธ์สามเส้า*” (เอกสารทางวิชาการประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง หน้าประวัติศาสตร์ไทยจากเอกสารต่างประเทศ, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ณ โรงแรมโซฟิเทล ราชาออดิด, จังหวัดขอนแก่น, ระหว่างวันที่ 12-14 มิถุนายน พ.ศ. 2540).

¹⁰ดูรายละเอียดใน จันทรฉาย ภัก่อธิคม, ผู้แปล, **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน**, หน้า 31-119.

¹¹นายองตวน กาบาดง ได้อธิบายยศ sergent-major ว่า น่าจะเป็นผู้บัญชาการทหาร รองจากผู้ว่าราชการหรือรองผู้ว่าราชการของพระเจ้าแผ่นดิน ดูเชิงอรรถข้อ 82 ใน Gabriel Quiroga de San Antonio, **A Brief and Truthful Relation of Events in the Kingdom of Cambodia**, 121.

¹²เชิงอรรถข้อที่ 1 ของต้นฉบับ หน้า 273 ระบุว่าคือหนังสือ **The Philippine Island, 1493-1903**.

¹³ติเต-ลิเว (Tite-Live) ชื่อสะกดภาษาละตินว่า Titus Livius [คือ พลูตาร์ค (Plutarch)] นักประวัติศาสตร์ชาวละติน ผู้แต่ง **Histoire de Rome** (ตั้งแต่กำเนิด) แต่งไม่จบ มีมาแต่เดิม 142 เล่ม ปัจจุบันเหลือให้อุรุกษ์เพียง 35 เล่ม ผู้แต่งใช้ผลงานของบรรดานักประวัติศาสตร์ในอดีต และ บันทึกประจำปีเก่าแก่ (les anciennes annales) ของกรุงโรม เขาเพียรพยายามฟื้นอดีตของกรุงโรม ให้คืนชีพขึ้นมาใหม่โดยใช้ลีลาท่วงท่าที่มีชีวิตชีวา ดู **Le Petit Larousse, Dictionnaire Encyclopédique, En Couleurs**, 1993 ed., s.v. “Tite-Live.”

¹⁴Montézuma สะกดที่ถูกต้องคือ Moctezuma หรือ Montezuma II คือจักรพรรดิของ ชาวแอสเต็ก (aztèque) ทรงครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1502-1520 เป็นรัชกาลที่ 9 ดู **Le Petit Larousse**, s.v. “Moctezuma.”

¹⁵Moro คือชาวฟิลิปปินส์ เป็นชาวเกาะมินดาเนา (Mindanao) และซูลู (Sulu) นับถือ ศาสนาอิสลาม ดู **Le Petit Larousse**, s.v. “Moro.”

¹⁶Mérimée คือนักเขียนชาวฝรั่งเศส (ค.ศ. 1803-1870) แต่งวรรณกรรมหลากหลาย มี ลีลาท่วงท่าการประพันธ์ที่เน้นลักษณะย่อ (concision) ตามศิลปคลาสสิก ดู **Le Petit Larousse**, s.v. “Mérimée.”

¹⁷เชิงอรรถข้อ 1 ของต้นฉบับ หน้า 292 ให้ข้อมูลว่า จดหมายเหตุระยะทางโดย เปโดร เซบิล มีอยู่ในหนังสือเรื่อง **I' Aparato bibliografico de la Historia general de Filipinas** ของนาย เรอตานา (W. E. Retana) (Madrid, Suárez, 1906) เป็นเอกสารชุดหมายเลข 56 มี 3 เล่ม และเผยแพร่

ในหนังสือเรื่อง **Catálogo sistemático é ilustrado de la Biblioteca Filipina reunida y puesta en venta** ของวินเดล (P. Vindel) เป็นเอกสารหมายเลข 2150 จดหมายเหตุของเปโตร เซบิล ไม่ระบุวันเดือนปีและสถานที่พิมพ์ แต่นายเรอดานา มีเหตุผลที่จะเชื่อว่า สถานที่พิมพ์คือ บายาโดลิด (Valladolid) ปีที่พิมพ์คือ ค.ศ. 1603

อนึ่ง เปโตร เซบิล ได้เขียนบันทึกฉบับหนึ่งเรื่อง **Le Mémorial sur la conquête du Champa, du Cambodge, du Siam, de la Cochinchine et quatres pays d' Orient** ดู จันทรฉาย ภัคชิตม, ผู้แปล, “บันทึกของ เปโตร เซบิล ทูลเกล้าฯ ถวายพระเจ้าฟลิเปที่ 3 ว่าด้วย การพิชิตอินโดจีน (ใน ค.ศ. 1603),” แปลฉบับภาษาฝรั่งเศสโดยนายองตวน กาบาทง (Antoine Cabaton), ใน การอ่านเอกสารประวัติศาสตร์ไทย (HI 721), แปลโดยจันทรฉาย ภัคชิตม (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2552), หน้า 1-67.

บรรณานุกรม

จันทร์ฉาย ภัก่อธิคม. “กรุงศรีอยุธยากับความสัมพันธ์สามเส้า.” เอกสารทางวิชาการประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่องหน้าประวัติศาสตร์ไทยจากเอกสารต่างประเทศ, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ณ โรงแรมโซฟิเทล ราชาออคิด, จังหวัดขอนแก่น, ระหว่างวันที่ 12-14 มิถุนายน พ.ศ. 2540.

_____, ผู้แปล. **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมประวัติศาสตร์, 2532.

_____, ผู้แปล. “บันทึกของเปโดร เซบิล ทูลเกล้าฯ ถวายพระเจ้าฟิลิปที่ 3 ว่าด้วยการพิชิตอินโดจีน (ใน ค.ศ. 1603).” ใน **การอ่านเอกสารประวัติศาสตร์ไทย (HI 721)**, แปลโดย จันทร์ฉาย ภัก่อธิคม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2552.

_____, “**The Philippine Islands, 1493-1898: การศึกษากรณีตัวอย่างเอกสารสเปนที่เกี่ยวข้องกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**.” เอกสารทางวิชาการประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: คาบสมุทรและกลุ่มเกาะ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ท่าพระ, กรุงเทพมหานคร, ระหว่างวันที่ 23-28 มิถุนายน 2535. พิมพ์เผยแพร่ใน **เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: คาบสมุทรและกลุ่มเกาะ**. บรรณาธิการโดยคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชวิจารณ์ จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยกาเซอ กรมหลวงนรินทร์เทวี (เจ้าครอกวัดโพ)**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2540.

ประชุมพงศาวดาร ภาค 1 ตอนต้น. เล่ม 1 พระนคร: โรงพิมพ์ของคุรุสภา, 2506.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 70 (ต่อ) – 71. เล่ม 44. พระนคร: โรงพิมพ์ของคุรุสภา, 2512.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 71 (ต่อ) – 73. เล่ม 45. พระนคร: โรงพิมพ์ของคุรุสภา, 2512.

เรื่องเดชนันต์, นายพันตรี หลวง. **ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา**. พระนคร: สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2513.

Blair E. H. and James A. Robertson, eds. **The Philippine Islands, 1493-1898**. 55 vols. Ohio:

The A. H. Clark Company, 1903-1909.

Cabaton, Antoine, trans. “Quelques Documents Espanols et Portugais sur L’ Indochine aux

XVIE et XVIIE Siècles.” **Journal Asiatique**, dixième série, tome XII (1908).

De San Antonio, Gabriel Quiroga. **A Brief and Truthful Relation of Events in the Kingdom**

of Cambodia. Bangkok: White Lotus Press, 1998.

University Microfilms International, ed. **Cambodia after Angkor: The Chronicular Evidence**

for the Fourteenth to Sixteenth Centuries. By Michael Theodore Vickery. Vol.1.

Michigan: University Microfilms International, 1980. An authorized facsimile.

